

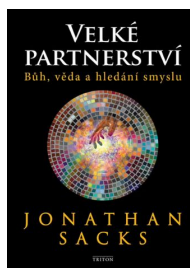
Jonathan Sacks

Velké partnerství

Bůh, věda a hledání smyslu

Stanislav Juhaňák – TRITON, 2021

preklad: Markéta Crowe Atanová

• 13

(...) Náboženství vykonalo nejen mnoho dobrého, ale stejně tak i ublížilo. V různých historických dobách lidé nenáviděli ve jménu milujícího Boha, páchali krutosti ve jménu soucitného Boha, vedli války ve jménu Boha míru a zabíjeli ve jménu Boha života. To jsou zdrcující fakta, k nimž je nutné se postavit se vši upřímností.

Potřebujeme pochopit, čím to je, že se náboženství tak často zvrtně. (...) Někdy je to proto, že monoteismus sklouzne k dualismu. Jindy proto, že nábožensky smýšlející lidé se pokoušejí přivodit konec časů v čase trvajícím. Provádějí svévolnou apokalyptickou politiku, končící bez výjimky tragicky a nezřídka namířenou proti vlastním souvěrcům. Nejčastější příčinou je však to, že náboženství se stane tím, čím by se nikdy stát nemělo: vůlí k moci. Náboženství Abrahamovo (...) je protestem proti této vůli k moci.

• 13

Věřit v Boha, hlásit se k náboženskému vyznání a uvědomovat si důležitost aktivního praktikování náboženského života neznámá vzdát se intelektuálního úsudku, umlčet své kritické schopnosti, případně ještě před snídaní uvěřit šesti nemožnostem. Neznámá to ani, že budeme číst první kapitolu knihy Genesis doslovně. A rovněž to neznámá odmítnutí vědeckých poznatků.

• 14

Přijde-li společnost o své náboženství, její další trvání zpravidla nebývá dlouhé. Taková společnost shledává, že poté, co přešla lana ukotvující její morálku v čemsi transcendentním, zůstal jí pouze relativismus a ten není schopen ubránit vůbec nic, včetně sebe sama. Společnost, která ztratila svou duši, nevyhnutelně ztrácí i svou budoucnost.

• 14

(...) Potřebujeme jak náboženství, tak vědu; a (...) tyto dvě veličiny nejenže jsou kompatibilní, ale mnohem víc než to. Jedná se o dvě nezbytné perspektivy, umožňující nám nahlédnout vesmír v jeho trojrozměrné hloubce. Právě jejich vzájemné tvořivé pnutí je tím, co nás udržuje při smyslech, zakotvené v realitě fyzické existence, aniž bychom přitom ztráceli svou duchovní vnímavost. Zasluhou tohoto pnutí zůstáváme lidmi, a v něm spočívá naše lidství.

• 15

Věda se zrodila ve chvíli, kdy lidé přestali o přírodě vyprávět příběhy a místo toho ji začali pozorovat; jinými slovy když opustili mýtus.

• 15

Abrahamovo náboženství se zrodilo v momentě, kdy lidé přestali vnímat člověka jako věc, ale každého jednotlivce začali vnímat jako zcela jedinečného a posvátného, jako Boží obraz.

• 16

(...) Veškeré rané křesťanské texty byly sepsány řecky, zatímco samo křesťanské náboženství vycházelo ze starověkého Izraele, jehož klíčové koncepty byly do řečtiny nepřeložitelné. Výsledkem byl dlouhodobý a podnes přetrvávající zmatek, pramenící ze záměny Boha Aristotelova s Bohem Abrahamovým.

• 16

(...) Západní civilizace stojí na vysoce specifických náboženských základech a ztratíme-li je, přijdeme zároveň o mnohé z toho, co náš život činí laskavým, svobodným a vlídným.

Jsem přesvědčen, že v takovém případě nebudeme nadále schopni udržet koncept lidské důstojnosti. Přijdeme o jistý druh politiky, a sice o politiku obecného blaha. Ztratíme společně sdílenou mravnost, k níž bychom se mohli přimknout – a mravnost nutně musí být sdílená, má-li konat svou odvěkou službu, to jest tmelit nás navzájem do lidských společenství, vyznávajících stejné principy a hodnoty. Institut manželství zbavený posvátnosti se rozpadne a odnesou to děti. A lidskému životu jako takovému již nedokážeme propůjčit žádný smysl. Svůj vlastní život pak budeme schopni vnímat nanejvýš jako osobní projekt, privátní oázu v poušti nicotné bezsmyslnosti.

• 18

Potřebujeme jak náboženství, tak vědu. Nejlépe to vyjádřil Albert Einstein svým slavným výrokem: „Věda bez náboženství je chromá; náboženství bez vědy je slepé.“. Tvrdím, že náboženství a věda jsou pro lidský život tím, čím jsou pro lidský mozek jeho pravá a levá hemisféra. Mají na starost odlišné funkce a jestliže je jedna z nich poškozena nebo dojde-li k výpadku v jejich spojení, nastane porucha.

• 18

Věda se snaží vysvětlit, jak věci fungují. Náboženství se snaží objasnit jejich smysl. Věda analyzuje, náboženství integruje. Věda rozebírá věci na součástky, aby zjistila, z čeho se skládají. Náboženství poutá lidi k sobě navzájem do vztahů důvěry. Věda nám podává zprávu o tom, co je. Náboženství nám sděluje, co by být mělo. Věda popisuje. Náboženství nás vybízí, povolává, vyzývá. Věda pozoruje objekty. Náboženství nás oslovuje jakožto subjekty. Ve vědě je důležitý odstup. Náboženství je uměním přístupu, vzájemného sbližování jednotlivých lidských bytostí a lidských duší. Věda si všímá elementárního řádu hmotného světa. Náboženství slyší hudbu, zaznívající za tímto lomozem. Věda je vítězstvím nad nevědomostí. Náboženství je vykoupením z osamělosti.

• 19

Osud monoteismu je v každém směru pozoruhodný. Abraham nevykonal žádné zázraky, nevelel armádám, nevládl žádnému království, neshromáždil kolem sebe zástupy učedníků ani nepronesl žádná velkolepá proroctví. Bezpochyby je však tou nejvlivnější postavou všech dob a právem je dnes pokládán za duchovního praotce více než poloviny všech šesti miliard žijících obyvatel Země.

Abrahamovi přímí potomci, děti Izraele, dnes známí jako Židé, představují nepatrný národ, čítající méně než pětinu procenta světové populace. Navzdory tomu přežil tento národ Egypťany, Asyřany, Babyloňany, Peršany, Řeky i Římany, křesťanskou i islámskou středověkou říši a režimy nacistického Německa a Sovětského svazu, již se všichni bez výjimky vymezovali proti Židům, judaismu, případně obojímu, a z nichž každý se ve své době jevil jako neporazitelný. Všechny tyto říše a režimy zanikly. Židovský národ žije dál.

Neméně pozoruhodné je i to, že z malé pronásledované sekty zvané křesťané, jejíž přívrženci se rovněž pokládali za Abrahamovy potomky, vzejde jednoho dne bezkonkurenčně nejmohutnější hnutí v dějinách světa, jehož řady se nadále rozrůstají i plných dvě stě let poté, co mu prakticky každý sebevědomý evropský intelektuál věštil brzký zánik.

Pokud jde o islám, ten zase expandoval ještě za života svého zakladatele rychleji a na rozsáhlejší území než kterékoli jiné náboženské hnutí a zanechal světu nepomíjející mistrovská díla z oblasti filozofie a poezie,

architektury a umění, stejně tak jako víru, jež se zdá být imunní vůči sekularizaci a úpadku.

Všechny ostatní kultury přicházejí a odcházejí. Abrahamova víra přetrvává.

• 20

Platí-li neodarwinistické tvrzení, že měřítkem inkluzivní zdatnosti (*inclusive fitness*) organismu je úspěšná reprodukce, pak by měl každý neodarwinista okamžitě odhodit ateismus a přejít na víru, neboť žádné geny se nerozšířily tak mohutně jako geny Abrahamovy a žádné memy se neuplatnily tak rozsáhle jako memy monoteismu.

• 20

Abrahamovský monoteismus byl naprosto unikátní v tom, že život obdařil smyslem. Tento moment si jen zřídkakdy uvědomujeme a pouze obtížně jej chápeme, půjde však o ústřední tezi této knihy. Jestliže monoteismus chápeme jako lineární vývoj z polyteismu, tedy tak, že lidé nejprve věřili v mnoho bohů, které postupně zredukovali na jednoho, dopouštíme se hlubokého omylu. V monoteismu jde totiž o něco úplně jiného. Smysl systému leží mimo systém. Smysl vesmíru tedy leží mimo vesmír. Svým objevem transcendentního Boha, Boha stojícího mimo vesmír a tvořícího tento vesmír, umožnil monoteismus člověku vůbec poprvé uvěřit, že život má smysl, nikoli pouze mytické či vědecké vysvětlení.

Tím, že monoteismus obdařil život smyslem, vykoupil jej z jeho tragičnosti. Řekové rozuměli pojmu tragédie lépe než kterákoli jiná kultura předtím i poté. Naproti tomu starověký Izrael i přes své nesčetné útrapy nic takového jako pocit tragédie neznal. Dokonce ani neměl pro tento pojem ve svém jazyce výraz. Monoteismus představuje principiální porážku tragédie ve jménu naděje. Svět bez náboženské víry je svět postrádající setrvalý důvod k naději. (...)

• 22

Na různých místech této knihy bude možná čtenáři připadat, že věc stavím do kontrastu buď-anebo. Ve skutečnosti zastávám obě strany zmiňovaných dichotomií: vědu i náboženství, filozofii i proroctví, Athény i Jeruzalém, levou i pravou část mozku. I to je součástí abrahamovské spirituality. Lidé si často všimají, že na počátku knihy Genesis není jediný příběh stvoření, nýbrž dva příběhy vedle sebe, z nichž jeden nahlíží stvoření z pozice kosmu, druhý z pohledu člověka. Literární kritici, postrádající hudební sluch k porozumění Bibli, to vysvětlují splynutím dvou různých dokumentů. Nedomáhají jim, že Bible nefunguje na principech aristotelovské logiky a jejího dichotomického přístupu buď-anebo, pravda-omyl. Schopnost postihnout různé perspektivy zároveň vnímá Bible jako zcela zásadní pro pochopení lidského stavu.

• 23

Ateismus jako takový si zaslouží mnohem pozornější úvahu nežli novodobí ateisté, jejichž metodologie sestává z kritiky náboženství, aniž by mu rozuměli, z citování textů bez kontextu, z vydávání výjimek za pravidla a pletoucí si lidovou víru s reflektivní teologií, přičemž náboženskou víru zneužívají, zesměšňují, ztrapňují, karikují a demonizují a připisují jí zodpovědnost za ty největší zločiny proti lidskosti. Ano, náboženství napáchalo četné škody (...). Avšak lékem na špatné náboženství je náboženství dobré, nikoli žádné, právě tak jako lékem na špatnou vědu je dobrá věda, nikoli její odmítnutí.

• 24

Má-li národ či člověk víru, pak ani v těch nejtemnějších nocích duše nemůže nikdy zcela ztratit naději.

• 25

Sdílím názor T. S. Eliota, že žít pouze ve vlastní době představuje určitou formu provinčnosti. Musíme žít nikoli v minulosti, ale s minulostí a s její moudrostí.

• 26

Lidé, kteří jsou si svým přesvědčením jisti, nemají zapotřebí své oponenty pranýřovat či zesměšňovat. Máme-li integrovat rozdílné, avšak vzájemně nezbytné pohledy vědců a nábožensky věřících lidí, potřebujeme k tomu upřímnou, otevřenou, seriózní debatu, vedenou ve vzájemné úctě. Potřebujeme ji podobně, jako jedinec potřebuje integrovat funkce obou svých mozkových hemisfér.

- 27

Láska, důvěra, rodina, společenství, dávání jako nedílná součást života, studium jako posvátný úkol, debata jako svatá povinnost, odpuštění, smíření, vděk, modlitba: všechny tyto věci fungují bez ohledu na to, jestli v ně věříte, nebo ne. Židovská cesta spočívá v tom, nejprve Boha *žít*, a teprve pak se na něj ptát.

- 30, 195

Sigmund Freud

- Představa, že život má smysl, stojí a padá s přítomností náboženského systému.

- 30

Ludwig Wittgenstein

- Věřit v Boha znamená porozumět otázce po smyslu života. Věřit v Boha znamená uvědomit si, že skutečnostími tohoto světa to nekončí. Věřit v Boha znamená uvědomit si, že život má smysl.

- 32

(...) Každá lidská bytost v sobě nese stopu Jediného, jenž stvořil vesmír. Stejně tak jako Jediný dokáže i lidské bytosti hovořit, myslet a vzájemně spolu komunikovat. Umí si představit svět existující mimo smyslové vnímání, zvažovat různé možné scénáře budoucnosti a volit mezi nimi.

Dokáže změnit své prostředí, neboť dokáže změnit sebe samé. Stanou se důkazem toho, že dějiny nemusí být jen nekonečným opakováním vítězství silných nad slabými. Jsou schopny vybudovat společnost vycházející z úcty k lidské důstojnosti, rovnosti a svobodě. Proroci, kteří přišli po Mojžíšovi, tuto vizi a naději nikdy neopustili navzdory opětovným neúspěchům a přešlapům, neboť jaksí přirozeně vycítili, že se jedná o cosi, co svým významem přesahuje vše ostatní.

A tak putování pokračovalo dál, klopýtavě, provázeno nejrůznějšími nezdary a občas i hroznými selháními. Národ vedený Mojžíšem, hlásící se ke jménu Izraelité, ostatními nazývaný Hebrejci a v dějinách známý jako Židé, nikdy neztratil víru v onu původní vizi, a to ani v situacích, kdy přišel o všechno ostatní: o půdu, nezávislost i o svobodu.

Poselství zanechané Izraelitům postupem času oslovilo a přesvědčilo i další národy, které jej přijaly a upravily v trochu pozměněné podobě, a vznikla z nich nová, zcela samostatná náboženství. Jedno z nich vešlo do povědomí jako křesťanství, druhé jako islám. Nakonec se původní poselství zanechané Izraelitům stalo vírou více než poloviny ze všech šesti miliard žijících obyvatel planety. Ne že by toto poselství celé lidstvo od základů proměnilo. I nadále zůstáváme lidmi chybujícími, většinou ani zdaleka nedosahujícími toho, k čemu jsme povoláni. Avšak ti, kteří následovali Abrahamovo volání, vnesli do světa okamžiky vlídnosti a milosrdenství, jež pozvedly náš malý a bezvýznamný živočišný druh k nebývalým výškám mravní, duchovní a estetické krásy.

- 35

(...) Vesmír k nám nepřichází s hlasitým vytrubováním cíle svého bytí. Proniknout jeho tajemstvím trvalo lidstvu mnoho staletí a vyžádalo si notnou dávku moudrosti a pokory stejně jako celou řadu zkušeností. Lze jej vyjádřit hudbou a uměním, rituálem a oslavou. Ale prohlašovat „co je, to tu je pouze proto, že to prostě je“ znamená předčasně utnout vrozený lidský sklon ptát se a nikdy se nespokojit s odpovědí „prostě to je“. Zvědavost vede k vědeckému bádání, zároveň však ale vyvolává otázky, které nejsou vědou zodpověditelné.

Hledání Boha je hledáním smyslu. Objevit Boha znamená objevit smysl. A to není žádná maličkost, neboť člověk je tvorem pátrajícím po smyslu. V tom je naše jedinečnost. Být člověkem znamená klást si otázku proč.

- 37

Nikdy jsem nechápal, proč by mělo být jaksí odvážnější zoufat, nežli doufat. Freud tvrdil, že náboženská víra představuje uklidňující iluzi o přítomnosti otcovské figury. Věřící člověk na to může namítnout, že

ateismus je uklidňující iluzí, že tu žádná otcovská figura není, takže si můžeme dělat, co chceme, a projde nám to: sen každého dospívajícího. Proč by jedno mělo být vydáváno za únik před skutečností, zatímco druhé nikoli? Proč by Boží volání k zodpovědnému životu mělo být považováno za tu snazší volbu? Proč by právě přesvědčení zastávané některými na základě vědeckého determinismu, podle něhož nemá člověk žádnou svobodnou vůli, a tudíž ani žádnou mravní zodpovědnost, nemělo být považováno za ten největší únik ze všech?

Nikde ve vědě – v kosmologii, evoluční biologii či neurovědě – neexistuje absolutně nic, z čeho bychom mohli vyvozovat, že vesmír postrádá smysl, a ani nic takového existovat nemůže, neboť hledání smyslu nijak nesouvisí s vědou, a naopak v každém ohledu souvisí s náboženstvím. (...)

• 38

Pokud jde o umělecká díla či společenské instituce, jejich smysl nijak nesouvisí s jejich fyzikálními vlastnostmi, ale jde v nich o symbolické a rituální uchopení různých aspektů lidského stavu. Fenomén smyslu nevychází z přírody, nýbrž z kultury.

• 39

Hypotetický návštěvník ze země, kam fotbal dosud nepronikl, se snaží pochopit tento podivný rituál, vzbuzující tolik vášni. Vyložíte mu tedy pravidla hry, vysvětlíte, co je faul a co je gól. „Dobrá,“ praví návštěvník, „teď už hře rozumím. Ale stále nechápu, co vás na ní tak vzrušuje.“ Zde si vaše vysvětlení pro změnu vyžádá obšírnější úvahu o tom, že hra je vlastně ritualizovaný konflikt, v němž jde o nácvik dovedností potřebných v opravdovém konfliktu. Můžete dokonce vyslovit domněnku, že ritualizovaný konflikt snižuje potřebu skutečného konfliktu: fotbalové hřiště je náhražkou bojiště.

• 39

V monoteismu nešlo jen o pouhou matematickou redukci mnoha bohů v Boha jednoho. Tím se možná ušetřilo na výstavbě chrámů, ale žádnou transformaci lidského stavu by to bývalo nepřineslo. To, co lidský stav skutečně transformovalo, bylo objevení Boha nacházejícího se mimo vesmír. Jedině tato představa a žádná jiná má tu moc vykoupit život z tragičnosti a nesmyslnosti.

• 42

Téměř žádná z rozhodných pravd, jimiž žijeme, není prokazatelná a naše touha prokázat je pramení z kolosálního omylu spočívajícího v záměně pojmu vysvětlení a interpretace. Vysvětlení lze prokázat, interpretaci nikoli. Věda se zabývá vysvětlením. Smysl je vždy záležitostí interpretace. Náleží do stejné skupiny jako etika, estetika a metafyzika. V žádné z těchto tří disciplín nelze cokoli zásadního prokázat, to je však ještě nečiní bezvýznamnými. Právě naopak, jedná se o tři nejbohatší zdroje lidské moudrosti.

• 43

Existuje řada dalších neprokazatelných rámcujících přesvědčení, s nimiž si filozofové nevědí rady od chvíle, kdy člověk začal o těchto věcech poprvé systematicky uvažovat. Existuje tam venku opravdu svět, nebo existují jen naše dojmy? Existují druhé mysli? Máme svobodnou vůli? Vznikl vesmír před miliardami let, nebo teprve před pěti minutami, spolu s falešnými vzpomínkami a důkazy? To jsou základní témata každého úvodu do filozofie. Rámcující přesvědčení – o tom, že existuje vnější svět, druhé mysli a svobodná vůle – se nacházejí mimo jakýkoli důkazní prostor. Nicméně právě tato přesvědčení dávají chaosu našich životních zkušeností smysl.

• 43

Epikurejská rada pro život by zněla zhruba následovně: Vyvarujte se citových závazků. Užívejte dneška a obrňte se proti temnějším zítřkům. Nevstupujte do manželství a nevalujte na sebe břímě výchovy dětí. Život máte jen jeden, neměli byste si tedy předem uzavírat možnosti či trávit čas výchovou příští generace, neboť nežli tato vaše investice přinese plody, vy sami tu již nejspíš nebudete, abyste je viděli. Nezapojte se do veřejného života – je to stresující a budí to závist. Nevěnujte příliš svého času druhým: jen zřídka vám to oplatí nebo i jen poděkují. Jediné, na čem doopravdy záleží, jste vy. Nechte druhé, ať se o sebe postarají sami; a jestliže nemohou, je to jejich problém, ne váš. Pobývejte často se svými přáteli. Žijte jednoduše. Uvykněte samotě. Poznejte, že nejvyšší formou svobody je vědomí nutnosti a nejvyšší formou vědění je

vědět, že nevíme nic. Neptejte se po smyslu života. Žijte jej den po dni. A začne-li být neúnosný, ukončete jej tehdy a tam, kde si sami určíte.

Vůči vesmíru postrádajícímu smysl je takovýto postoj zcela rozumný. Rovněž je ale známkou pokročilého stadia civilizačního úpadku. Jednotlivci mohou žít bez vědomí smyslu. Společnosti z dlouhodobého hlediska nikoli.

- 45

Frankl tvrdil, že Homo sapiens je tvorem pátrajícím po smyslu. Abychom si však toto vědomí smyslu zachovali i v krajně bezútěšných situacích, musíme být schopni, třeba i s pomocí druhých, učinit několik věcí. Za prvé odmítnout představu, že jsme obětí osudu. Jsme svobodní. V mezích možností jsme autory svých životů. Za druhé uvědomit si, že neexistuje pouze jeden jediný způsob, jak interpretovat to, co se s námi děje – že příběh našeho života lze vyprávět vícero způsoby. A za třetí, Frankl je nezvratně přesvědčen, že „smysl se nachází mimo nás“.

- 46

Viktor Frankl

- V krajních situacích by se člověk neměl ptát: „Jaký je smysl mého života?“, ale měl by pochopit, že on sám je tázan. Život před něho klade své problémy a je na člověku, aby na tyto otázky zodpovědně reagoval; na život může člověk odpovědět pouze odpovědností za svůj život. Život je úkol. Nábožensky založený člověk se od člověka očividně nenábožného liší pouze tím, že svou existenci vnímá nikoli jako pouhý úkol, nýbrž jako poslání. Znamená to, že si je vědom zadavatele úkolu, zdroje svého poslání. Po tisíce let tomuto zdroji říkáme Bůh.

- 46

Nalézt v životě smysl znamená objevit, k čemu jsme povoláni a co nemůže vykonat nikdo jiný nežli my. Objevit tento svůj úkol není snadné. V určitých stavech deprese to prostě sami nezvládneme. („Vězeň nemůže sám rozlomit své okovy.“, praví se v Talmudu o depresi.) Jakmile jej však nalezneme, dostává náš život smysl a naše vůle k životu se vrací.

- 46

(...) Bůh je otázkou, na niž jsou naše životy odpovědí

- 46

Věda je hledáním vysvětlení. Náboženství je hledáním smyslu. Smysl není pro lidský stav čímsi náhodným, neboť jsme tvory pátrajícími po smyslu. Věřit na základě vědeckých poznatků, že vesmír nemá žádný smysl, znamená zaměňovat dvě myšlenkové disciplíny: vysvětlení a interpretaci. Ačkoliv hledání smyslu vědou začíná, musí jít dál, za vědu. Věda neprodukuje smysl věcí ani nedokazuje jeho absenci. Smysl systému leží mimo systém. Smysl vesmíru tudíž leží mimo vesmír. Abrahamovský monoteismus přišel s vírou v Boha přesahujícího vesmír, čímž transformoval lidský stav, obdařil jej smyslem, a tím jej ve jménu naděje vysvobodil z tragičnosti. Neboť stvořil-li Bůh fyzický vesmír, pak je Bůh svobodný, a stvořil-li nás Bůh k svému obrazu, pak i my jsme svobodní. A jsme-li svobodní, pak dějiny nejsou jen záležitostí věčně se opakujícího. Neboť dokážeme-li změnit sebe, dokážeme změnit svět. To je náboženská podstata naděje.

- 48

Martin Luther King Jr.

- Věda zkoumá, náboženství interpretuje. [...] Náboženství a věda jsou dvě hemisféry lidského myšlení.

- 48

Věda rozebírá věci na součásti, aby poznala, jak fungují. Náboženství skládá věci dohromady, aby pochopilo jejich smysl.

- 50

Starověký svět transformovaly celkem dva vynálezy. Tím prvním byl vynález písma, k němuž došlo v Mezopotámii před více než pěti tisíci lety. Zrození písma opravdu *znamenal* zrození civilizace, neboť umožnilo kumulativní růst vědění. Písmo umožňuje předat z generace na generaci větší množství informací, než kolik je s to pojmout jednotlivá lidská paměť. Podle všeho bylo písmo vynalezeno nezávisle na sobě celkem sedmkrát: klínové písmo v Mezopotámii, egyptské hieroglyfy, písmo z údolí řeky Indu, minojské písmo, známé jako lineární písmo B, čínské ideogramy a písma vyvinutá aztéckou a mayskou kulturou.

Předchůdcem písma byly piktogramy, jednoduché kresby toho, co daný symbol reprezentoval: volská hlava, osel, klas ječmene. Piktogramy se postupně měnily v abstraktnější symboly, ideogramy, a poté ve slabiky – to když si lidé uvědomili, že slova nejsou pouze názvy věcí, ale že jsou to i zvuky. Ale i v této fázi obsahovalo písmo stále příliš mnoho znaků, které bylo nutné se naučit – klínové písmo zhruba devět set a hieroglyfy kolem sedmi set znaků –, což bránilo šíření gramotnosti. Písmo tak zůstávalo přísně střeženou dovedností gramotné elity. Tím, co rozrazilo brány vědění, byl až vynález abecedy, který soustavu symbolů zredukoval natolik, že si ji mohl osvojit prakticky kdokoli. Vynález abecedy znamenal zrod možnosti univerzální gramotnosti a počátek konce hierarchických společností.

• 52

Doslova za všechny své abstraktní koncepty vdčíme Řekům. V Hebrejské bibli nic podobného nenajdeme. Je zde příběh stvoření – a nikoli pouze jeden příběh –, avšak žádná teoretická rozprava o tom, z jakých základních prvků se vesmír skládá. Je zde fascinující příběh zrodu izraelské monarchie, ale žádná diskuse o relativních výhodách monarchie oproti aristokracii či demokracii, jako to nacházíme u Platóna a Aristotela. Chce-li Hebrejská bible něco vysvětlit, neformuluje teorii. Namísto toho vypráví příběh.

• 53

Se změnami informačních technologií se mění i způsob našeho myšlení. Jak napsal Walter J. Ong, když hovořil o přechodu z orální kultury na literární, „psaní restrukturalizuje vědomí“.

• 56

Řekněte Američanovi „Pověz mi něco o sobě.“ a on vám bude povídat o své osobě. Číňané, Japonci nebo Korejci o sobě budou mluvit spíše v kontextu vztahů, své rodiny a přátel. Američané uvažují ve smyslu práv jednotlivce. Pro Číňany je tento koncept obtížně pochopitelný: sebe sama vnímají jako součást širšího celku. Řešení konfliktu v myšlení Američanů znamená uplatnění univerzálních principů spravedlnosti. Číňané upřednostňují vyjednávání za pomoci prostředníka, jehož úkolem není spravedlivé vyřešení sporu, ale snížení nevraživosti.

• 60

Jádrem Brunerovy teorie, kterou nastínil ve své knize *Actual Minds, Possible Worlds*, je rozdíl mezi dvěma druhy mentálních konstrukcí: *tvrzením* a *vyprávěním* (*narrativem*). Buďto můžete předložit tvrzení, nebo vyprávět příběh. Každé z nich používá jinou metodu, má odlišnou vnitřní logiku a sleduje jiný cíl. Tvrzení se odkazuje na ověřitelnou pravdu, vyprávění poukazuje na pravděpodobnost, podobnost se skutečnou životní zkušeností. K tvrzení patří teorie, analýza, logická soudržnost a empirické ověřování. Vyprávění oslovuje naši představivost a emoce. Hodnověrným lidským situacím propůjčuje dramatickosti. Je oslavou toho, co James Joyce nazval epifaniemi všednosti. Tvrzení se týká univerzálností platných v logice a ve vědě. Vyprávění se týká partikulárností lidského prožitku. Tvrzení lze ověřit zkouškou. Vyprávění ověřit nelze, přesto však může být nositelem nanejvýš osvětlujících pravd.

Bruner je přesvědčen, že vyprávění příběhů má rozhodný význam pro konstrukci smyslu a smysl je právě tím, co činí lidský stav lidským. Žádný počítač není nutné před provedením požadovaného úkonu přesvědčit o smyslu jeho bytí. Geny se nepotřebují školit v sobectví. Žádný virus nepotřebuje ke svému působení kouče. K pochopení jejich fungování, toho, proč a jak to či ono dělají, nemusíme proniknout do jejich myšlení, neboť žádné myšlení, do něhož bychom mohli proniknout, nemají. Lidé však ano. Naše jednání v přítomném okamžiku se odvíjí od toho, co jsme udělali nebo co se nám přihodilo v minulosti a co je cílem našeho budoucího směřování. I ten nejúspěšnější pokus vysvětlit, co právě v tuto chvíli děláme, znamená vyprávět příběh.

• 61

Jsou pravdy, které lze vyjádřit v podobě systémů, ale jsou i jiné pravdy, které můžeme sdělit pouze formou příběhu. Existuje onen druh poznání, které si žádá náš odstup, ale je tu i jiný druh poznání, k němuž lze dospět pouze citovým napojením (...) – přes empatii a ztotožnění se s druhým. Jsou pravdy, které platí vždy a všude, ale jsou i jiné pravdy, vztahující se ke specifickému kontextu. Některé pravdy lze vyjádřit prózou, zatímco jiné umí vystihnout pouze poezie.

• 62

Jsme tvořiví, ale jsme i stvořeními. Jsme subjekty i objekty. Jednáme, ale také podléháme působení. Usilujeme o nezávislost, ale i o souvztažnost. Ve svém usuzování dokážeme přepínat mezi první a třetí osobou, mezi pozorujícím „já“ a pozorovaným „mě“. Jednu a tutéž zahradu jsme schopni vidět z pohledu realitního makléře, zahradního architekta i malíře impresionisty. Naše místo ve vesmíru lze nahlížet vícero způsoby.

• 63

Věda rozebírá věci na součástky, aby zjistila, jak fungují. Náboženství skládá věci dohromady, aby pochopilo jejich smysl. Tento fundamentální rozdíl mezi atomizací a integrací, mezi vysvětlením a interpretací, mezi separací a odstupem na straně jedné a vazbou a napojením na straně druhé má hluboký vliv na to, kým jsme a jak uvažujeme. V konečném důsledku se jedná o rozdíl mezi poznáním neosobním a osobním, mezi porozuměním věcem a porozuměním lidem.

• 64

Harvey Cox

- Při svém vstupu do řeckého světa, na Platónovu půdu, vložili první křesťané biblické myšlenky do řeckého kulturního rámce, což mnohdy zkreslovalo jejich původní význam.

• 65

Západ vděčí za svůj rozmach dvěma kulturám, starověkému Řecku a starověkému Izraeli, helénismu a hebraismu, dědictví Athén a Jeruzaléma.

Jejich vzájemná odlišnost patřila k častým figurativním výrazům kulturní analýzy devatenáctého století. V Německu o ní psali Herder a Heine, ve Francii Renan a v Anglii Matthew Arnold ve své sérii esejů *Culture and Anarchy* (*Kultura a anarchie*). Tyto dvě kultury se jako první rozešly s mýtem, ale každá to učinila po svém: Řekové formou filozofie a rozumového uvažování, Židé v podobě monoteismu a zjevení.

• 66

Ježíš byl Žid. Žil v izraelské zemi, převážně v oblasti Galileje, obklopen Židy a jako jeden z nich. Promlouval k nim jakožto Žid. Bibli četl v hebrejštině a téměř jistě se v hebrejštině i modlil. Většina jeho slov, výroků, pojmů a myšlenek je srozumitelná každému, kdo je obeznámen s tradicí rabínskému judaismu této doby.

Ježíšovou řečí byla aramejšťina, kterou tehdy hovořili Židé na území Izraele. Byl to jazyk, jímž se mluvilo ve škole i na tržišti a do něhož byla Bible řádek po řádku ústně překládána při svém předčítání v synagoze pro ty, kteří nerozuměli originálu. Později se aramejšťina stane jazykem Talmudu.

Všude tam, kde v evangeliích slyšíme Ježíše mluvit nepřeloženou přímou řečí, používá aramejšťinu. Když křísí mrtvou dívku zpět k životu, říká „*Talitha kum.*“, což je aramejsky „*Děvčátko, vstaň.*“. Když se modlí k Bohu v Markovi 14,36, užívá slovo „*abba*“, aramejsky „*otče*“. V Kázání na hoře kritizuje ty, kdo druhé nazývají „*reka*“, což je v aramejštině urážka znamenající něco jako „*hloupý*“, „*prázdný*“. Nejznámější je jeho výkřik na kříži „*Bože můj, Bože můj, proč jsi mě opustil?*“, což je tradiční aramejský překlad části verše z Žalmu 22. Aramejské „*Eli, Eli, lema sabachtani*“ je velmi blízké hebrejskému „*Eli, Eli, lama azavtani*“.

Ježíš tedy mluvil aramejsky a hebrejsky. *Jenže všechny knihy Nového zákona byly sepsány řecky.* To je ona nesmírná pozoruhodnost. Dokonce i Hebrejská bible byla křesťanům po staletí přístupná pouze v řečtině jako *Septuaginta*, což byl její překlad do novozákonní řečtiny (*koiné*), porízený za dob ptolemaiovského Egypta, ve 3. století př. n. l. Nový zákon tedy není dokumentem hebrejským či aramejským, ale veskrze řeckým. (...)

• 68

Západní civilizace se zrodila syntézou Athén a Jeruzaléma, k níž došlo vlivem pavlovského křesťanství a následné konverze císaře Konstantina roku 312, díky níž se z malé a často pronásledované sekty stalo oficiální náboženství Římské říše. Postupem času tato neuvěřitelná a nanejvýš nepravděpodobná událost transformovala celý svět. Křesťanství čerpalo svou filozofii, vědu a umění z Řecka a své náboženství z Izraele. Od prvopočátku však v sobě tato syntéza nesla nepatrnou trhlinu, která se teprve v 17. století ukáže být zásadní strukturální vadou. Šlo o to, že zatímco filozofii, vědu a umění vstřebávali křesťané v řeckém originále, náboženství svého zaklada-tele přijímali prostřednictvím překladu.

Řečtina je jazykem, do něhož Ježíšův náboženský původ a životní zkušenost nezapadají. Byla přirozeným jazykem myšlení Pavlova, jazykem autorů evangelií a ostatních novozákonních knih, jazykem starých církevních otců a prvních křesťanských teologů. To jejich genialita zformovala podobu nového náboženského hnutí, jež se posléze ukáže jako nejúspěšnější v celých dějinách duchovního hledání lidstva. (...)

• 68

(...) Judaismus představuje důslednou a nezvyklou kombinaci univerzalizmu a partikularismu: univerzálnosti Boha a partikulárnosti způsobů, jimiž se k Bohu vztahujeme. Bůh Izraele je Bohem veškerého lidstva, náboženství Izraele však není – ani nemá být – náboženstvím celého lidstva. K tomu, aby člověk dosáhl nebe a došel spásy, nemusí být součástí sinajské smlouvy, dokonce ani součástí smlouvy Abrahamovy.

Pavlovské křesťanství něco takového odmítalo. Výhodou tohoto přístupu je jeho inkluзивita, nejvýstižněji vyjádřená Pavlovým pozoruhodným výrokem: „Není už rozdíl mezi židem a pohanem, otrokem a svobodným, mužem a ženou.“ (Ga 3, 28). Nevýhodou je popření jakékoli jiné cesty ke spáse. *Extra ecclesiam non est salus.* (Mimo církve není spása.) Univerzalita je netypičtější vlastností řeckého myšlení klasického věku mezi šestým a třetím předkřesťanským stoletím (i když se samozřejmě neuplatňovala v jejich pojetí náboženství). Jde především o dědictví Platóna, který význam jednotlivin zcela devalvoval ve prospěch univerzální podoby věcí. Pro Platóna je pravda univerzální a věčná, jinak není pravdou. V tomto smyslu jsou Pavel a Platón spřízněné duše.

• 70

(...) Jedním z hlavních rozdílů mezi klasickým řeckým myšlením a myšlením hebrejským je nesmírný důraz, jaký hebrejské myšlení klade na vůli. Z židovského pohledu jsme tím, čím se rozhodneme být, a vlastní náboženské drama se odehrává právě v tomto hájemství volby, rozhodování a konání. Řecký pohled naproti tomu mnohem více zdůrazňuje roli osudu a marnost s ním jakkoli bojovat. Pod řeckým vlivem se křesťanství stalo spíše náboženstvím přijetí nežli protestu, typického postoje hebrejských proroků.

• 70

(...) Nejmarkantnější rozdíl [mezi klasickým řeckým myšlením a myšlením hebrejským] spočívá ve způsobu, jakým každá z těchto tradic porozuměla klíčovému výroku, v němž se Bůh dává poznat Mojžíšovi v hořícím keři. „Kdo jsi?“, ptá se Mojžíš. Bůh odpovídá tajemným „Ehje ašer ehje“. To bylo do řečtiny přeloženo jako *Ego eimi ho ón* a do latiny jako *Ego sum qui sum.*, znamenající „Jsem, který jsem.“ nebo také „Jsem ten, který je“. Všichni křesťanští teologové raných dob a středověku se domnívali, že jde o ontologický výrok vyjadřující metafyzickou podstatu Boží existence. Znamenalo to, že Bůh je „Bytí samo, věčný, neměnný, netělesný, udržující v existenci vše, co je“. Augustin definuje Boha jako toho, který se nemění a měnit nemůže. Na tuto tradici navazuje Tomáš Akvinský, který výrok z knihy Exodus vykládá tak, že Bůh je „skutečná bytost, to jest bytost věčná, neměnná, jednoduchá (t. j. *nesložená, nedělitelná, nerozdílná* (...)), soběstačná, příčina a podstata bytí každého stvoření“.

To je ovšem Bůh Aristotela a filozofů, nikoli Bůh Abrahama a proroků. „Ehje ašer ehje“ nic z toho, co zde bylo řečeno, neznamená. Skutečný význam těchto slov je „Já budu to, tam a tak, jak budu.“. Základním prvkem výroku je rozměr, který byl ranými křesťanskými překlady opomenut, totiž budoucí čas. Bůh sám se definuje jako Pán dějin, který má brzy do jejich chodu zasáhnout nevídaným způsobem, když ze zajetí nejmocnější říše starověkého světa vysvobodí skupinu otroků a bude je provázet na jejich cestě za svobodou. Již v jedenáctém století upozorňoval Jehuda ha-Levi v reakci na neoaristotelismus, jehož plíživé vkrádání do judaismu si uvědomoval, že Bůh sám se představuje v úvodu Desatera přikázání nikoli jako Bůh, stvořitel nebe a země, ale prohlášením: „Já jsem Hospodin, tvůj Bůh; já jsem tě vyvedl z egyptské země, z domu otroctví.“.

Bůh v Hebrejské bibli zdaleka není bezčasový a neměnný, ale naopak aktivní, účastný, v neustálém dialogu se svým lidem, povolávající, povzbuzující, varující, vyzývající a odpouštějící. Když Malachiáš říká Božím jménem „Já, Hospodin, jsem se nezměnil.“ (Mal 3, 6), nemá tím na mysli podstatu Boha jakožto čistého bytí, nehybného hybatele, nýbrž jeho mravní závazky, Bůh dodržuje své přísliby, přestože jeho děti své sliby porušují. To, co je na Bohu neměnné, jsou jeho smlouvy uzavřené s Noemem, Abrahamem a s Izraelci na Sinaji.

Představa Boha jakožto čistého bytí je natolik neuchopitelná a vzdálená – v důsledku Platónova a Aristotela odkazu –, že v křesťanství je tato propast překlenuta postavou nemající v judaismu žádný protějšek, Božím Synem, osobou zároveň lidskou i božskou. Podle judaismu jsme všichni bytostmi lidskými i božskými, prachem země, v němž ale dýchá Boží dech a jenž je Božím obrazem. Jde tedy o dvě pronikavě odlišné teologie.

Jedinečné sloučení myšlenkových světů Athén a Jeruzaléma v podobě křesťanství vedlo ke vzniku teologie jakožto samostatné disciplíny a udalo tak intelektuální směr, jímž se mělo ubírat budování západní civilizace v období mezi čtvrtým a sedmáctým stoletím. Šlo o velkolepý úspěch, o katedrálu myslí. Teologie v sobě snoubila židovskou lásku k Bohu a helénistickou lásku k přírodě a lidskému rozumu. Podnítila formulování filozofických důkazů Boží existence. Byl zde kosmologický argument: Vesmír musí mít svou počáteční prvopříčinu. Nahodilé bytí předpokládá existenci základního, nezbytného bytí. Pohybující se hvězdy musejí mít nehybného hybatele. Dále zde byl ontologický argument: Nejdokonalejší bytost musí nutně existovat, neboť jinak by byla nedokonalá. Další argument vychází Božího plánu (*argument from design*). Řečeno Ciceronovými slovy: „Pozorujete-li sluneční nebo vodní hodiny, vidíte, že měří čas záměrně, nikoli náhodně. Jak byste si tedy potom mohli představit, že celý vesmír ve své úplnosti postrádá smysl a inteligenci, jestliže v sobě zahrnuje vše, včetně samotných těchto předmětů i řemeslníků, kteří je vytvořili?“

• 73

(...) Max Weber a později například Peter Berger kladou původ západní racionality do první kapitoly knihy Genesis s její přelomovou přímočarostí: „A Bůh řekl, budiž ... a bylo ... a Bůh viděl, že je to dobré.“. Na rozdíl od všech kosmologických mýtů starověku zde neprobíhá žádný střet bohů s jejich rivaly, žádné kosmické bitvy, jako byly ty mezi Tiámatou a Mardukem, Sutechem a Usírem, Kronem a Diem. Není zde vůbec žádný mýtus. Bůh promluví a vesmír povstane, prost jakýchkoliv nánosů záhad a nevypočitatelnosti. Řečeno slavným Weberovým výrokem, vesmír je „odkouzlen“. Genesis 1 tak značí počátek konce mytické představivosti.

To otevřelo prostor vědeckému bádání. Vesmír se přestal jevit jako nepředvídatelný. Byl dílem jediné, racionální, tvořivé vůle. Rovněž přestal být – oproti mytickým bohům – v lepším případě lhostejný, v horším případě aktivně nepřátelský vůči lidským bytostem. Kniha Genesis hovořila o Bohu, který člověka obdařil svým obrazem. Očividně si přál, aby se mu lidé, alespoň v jistém ohledu, podobali.

• 74

(...) [V Genesis 1] se nejedná o mýtus, nýbrž o polemiku s mýtem. Na rozdíl od mytických bohů není Bůh součástí přírody. Je jejím autorem a vytvořil ji jakožto akt své svobodné vůle. Tím, že člověku vtiskl svůj obraz, dává Bůh naší vůli svobodu. Odtud vyrůstá celý mravní svět Bible se svou vizí člověka coby odpovědného mravního činitele schopného volby. Odvržením mýtu objevuje Bible svobodu.

• 74

Sedmkrát se dočteme, že „Bůh viděl, že je to dobré“. I zde se jedná o převratný moment. Většina náboženství, starověkých i novodobých, staví do protikladu tento svět a svět příští, zemi a nebe, svět našeho smyslového vnímání a svět věčnosti, život pozemský a život posmrtný. Zde vládne chaos, tam panuje řád. Zde zakoušíme utrpení, tam na nás čeká zasloužená odměna. Co se týče života po smrti, je Hebrejská bible až pozoruhodně zdrženlivá a nikdy neužívá posmrtný život k tomu, aby člověka smířila s jeho údělem na zemi. Náboženské drama se odehrává přímo zde. S Bohem se setkáváme v tomto světě a v tomto životě, kde jeho vůli buďto konáme, nebo také ne.

• 75

Tatam je mytická mentalita věčně hrozícího chaosu. Genesis 1 předkládá pevně strukturovaný příběh. Po

tři dny tvoří Bůh jednotlivé sféry – světlo a tmu, vody a nebeskou klenbu, moře a souš. Během následujících tří dní osídlí tyto sféry pohyblivými objekty: sluncem, měsícem a hvězdami, rybami a ptáky, pozemskými živočichy a člověkem. Sedmý den, den odpočinku, je svatý: trvalý a věčný symbol světa spočívajícího v míru se sebou samým i se svým tvůrcem. Implikace je jasná. Bůh vytváří řád; to člověk vyvolává chaos.

• 75

(...) Stvořil-li Bůh vše, je také všude Bohem. Poprvé zde dochází k deteritorializaci Boha a náboženství. Bůh přestává být bohem toho či onoho místa; toho či onoho národa. Zde se rodí abrahamovský universalismus.

• 75

Jako světonázor se Genesis 1 vyznačuje mimořádnou srozumitelností a působivostí. Nepřehledný šum polyteistického panteonu se rozplynul a všechen vesmír je nyní uprázdněn, aby se mohl stát dějištěm dramatu mezi osamělým Bohem a osamělým lidstvem, kteří mají takřka pouze jeden druhého. Příroda je demystifikována a demytizována. Relativizace veškeré pozemské moci otevírá cestu k odposvátnění královského majestátu a k postupné sekularizaci politické sféry.

• 76

Mezi moudrostí a Tórou je (...) rozdíl. Moudrost nám říká, jaký svět je. Tóra nám říká, jaký by být měl. Moudrost studuje přírodu. Tóra se zabývá vůlí. Pojednává o svobodě, o volbě a o tom, jaké chování se od nás očekává. Moudrost mluví o světě stvořeném Bohem. Tóra o světě, k jehož utváření Bůh povolává právě nás, přičemž druhým lidem máme projevat úctu coby nositelům Božího obrazu a svou svobodu užívat tak, abychom přitom druhé nepřipravovali o tu jejich.

Oním rozdílem mezi moudrostí a Tórou je svoboda. Přírodní vesmír je takový, jaký je, neboť tak je to dáno. Planety si nemohou svobodně určit dráhu svého pohybu. Chemické prvky si nevybírají, jakým způsobem se sloučí. Geny se samy nerozhodují. My lidé však svobodní jsme; máme možnost volby; činíme rozhodnutí. Jestliže dráhy planet nerespektují Aristotelův zákon o kruhovém pohybu, není to proto, že by byly neposlušné, ale proto, že Aristotelův zákon neplatí. Jestliže však lidské bytosti nejsou poslušné zákonů zakazujících vraždu, loupež či krádež, není to kvůli chybným zákonům, ale kvůli chybě v nás. Mravní zákony nejsou totéž co zákony vědecké. Náleží jinému světu, světu lidskému, světu svobody, která je tím nejúplnějším a nejosudovějším Božím darem. Celá Hebrejská bible sleduje výhradně toto drama lidské svobody. Odtud pramení možnost obdivovat moudrost vědy a zároveň ji vnímat jako samostatnou disciplínu, kterou je nejlépe ponechat vědcům.

• 78

Pokuste se dosáhnout poznání pouze za pomoci vědy, a ať se budete snažit sebevíc, objevíte nanejvýš jeden aspekt Boží existence – ten, který Hebrejská bible nazývá Elokim, neosobní Bůh stvoření, na rozdíl od osobního Boha zjevení. Je to Bůh Spinozy a Einsteina, a ti dva byli vpravdě hluboce duchovně založení – Novalis označil Spinozu za „Bohem opojeného člověka“. Spinoza i Einstein si uvědomovali přítomnost Boha ve vesmíru a dokázali žasnout nad vesmírnou komplexností a jeho řádem, podléhajícím zákonům. Nedokázali si ale představit Boha jako osobní posvěcení, jako božství stvrzující naše lidství.

• 80

(...) Je dost dobře možné, že se na obzoru rýsuje nová syntéza. Ta bude diametrálně odlišná od myšlenkového světa středověkých učenců, vycházejících z řeckého pojetí, zdůrazňujícího neměnnost a harmonii. Místo toho bude tato nová syntéza hovořit o vzniku řádu (*emergence of order*), distribuci inteligence a zpracovávání informací, o sebeorganizaci komplexních struktur, o způsobu, jakým se u jednotlivců projevuje kolektivní inteligence, která je vlastnictvím celých společenství, a nikoli pouze jednotlivců tvořících tato společenství, o dynamice vyvíjejících se systémů a o tom, co u některých z nich vede k rovnováze a u jiných způsobuje chaos. Odtud vzejdou nové metafory přírody a lidstva, rozkvětu a celosti.

• 82

Věda rozebírá věci na součástky, aby viděla, jak fungují. Náboženství skládá věci dohromady, aby pochopilo jejich smysl. Každé z nich promlouvá jiným jazykem a využívá jinou část mozkového potenciálu. Tento fakt nám občas uniká kvůli způsobu, jakým Abrahamovo náboženství vstoupilo do mainstreamového

západního vědomí – nikoli ve svém vlastním jazyce, nýbrž v jazyce kultury, která dala zrod vědě. Jakmile pochopíme jejich odlišnost, dokážeme se pohnout vpřed a místo představy rozkmotřených někdejších přátel začneme vědu a náboženství vnímat jako naši jedinečnou, dvoukomorovou, zdvojenou perspektivu nahlížení věci a lidi, objektů a subjektů, umožňující nám uprostřed světa, plného nahodilostí, vytvářet domov lidstvu, které nebude ani slepé, ani hluché ke kráse druhého člověka, v němž bude spatřovat živý odraz živoucího Boha.

• 84

Ontologický argument mi připadal jako filozofické eskamotérství té nejnižší kategorie. Konstatuje se v něm zhruba to, že dokážeme-li si představit nejdokonalejší možnou bytost, pak tato bytost nutně musí existovat, protože kdyby neexistovala, nemohlo by jít o nejdokonalejší možnou bytost. Ihned mě napadlo, že stejně tak by člověk mohl dokázat existenci nejkrutější možné bytosti, neboť jestliže taková bytost neexistuje, jak krutá by potom doopravdy mohla být? V lepším případě vyzníval tento důkaz jako nepříliš zdařilý woodyallenský vtip. Myšlenka, že tímto způsobem lze přejít od koncepce k existenci, je vlastně svého druhu magické uvažování: přesvědčení, že k existenci věci stačí vyslovit její název nebo na ni pomyslet. Právě proti tomu se vymezil Wittgenstein, když filozofii nazval „bitvou proti zakletí našeho rozumu v osidlech jazyka“.

• 84

John Stuart Mill

- Příroda nabodává lidi na kůl, láme je jako v kole, předhazuje je za potravu divokým šelmám, spaluje je ohněm, [...] moří je hladem, nechává je mrznout zimou, otravuje je prudkým či pomalým jedem svých výparů, a má v zásobě ještě stovky dalších ohavných smrtí [...] vykazuje-li stvoření vůbec nějaké známky zvláštního plánu, pak mezi ty nejpatrnější patří skutečnost, že velká část všech živočichů tráví svou existenci trýzněním a požíráním druhých živočichů. [...] Jsou-li příroda i člověk oba dílem dokonale dobré Bytosti, pak tato Bytost zamýšlela přírodu jako systém, který má být člověkem napraven, nikoli napodoben.

• 85

Pokud jde o závěr, k němuž dospěl Mill („Jsou-li příroda i člověk oba dílem dokonale dobré Bytosti, pak tato Bytost zamýšlela přírodu jako systém, který má být člověkem napraven, nikoli napodoben.“), právě to měli na mysli rabíni, když člověku připisovali roli „Božího partnera na stvořitelském díle“. Věřili, že Bůh záměrně ponechal svět nedokončený, aby mohl být lidmi dokončen. Toto přesvědčení není v judaismu herezí, nýbrž tradičním názorovým proudem.

• 86

Judaismus je náboženství oslavující zákon: přírodní zákon, který vládne vesmíru fyzickému, a mravní zákon, vládoucí vesmíru lidskému. Bůh je přítomen v řádu, nikoli v zázračném vybočení z jeho platnosti.

• 86

Věřit znamená spatřovat zázrak v každodennosti, nikoli čekat každým dnem na zázrak.

• 86

Stvořil-li Bůh svět, pak jeho existence musí být se světem slučitelná. Stvořil-li lidskou inteligenci, pak jeho existence nesmí být urážkou této inteligence. Jestliže jeho největším darem lidstvu je svoboda, pak se náboženství nemůže etablovat vynucováním. Stvořil-li řád podléhající zákonům, pak po nás nemohl chtít, abychom spoléhali na události, které jsou s tímto řádem neslučitelné.

• 88

Na sklonku 60. a počátkem 70. let (...) filozofie dospěla do slepé uličky. Pod vlivem skupiny Vídeňského kroužku a učení logického pozitivismu se přestala zabývat velkými existenčními otázkami. Namísto toho se filozofové ve svém bádání soustředili na význam slov. Místo otázky „co je správné a co je špatné?“ se ptali „Co míníme, říkáme-li o něčem, že je to správné nebo špatné?“. Spíše nežli hledání moudrosti se to podobalo jakési puntičkářské lexikografii, jako by bylo možné zásadní témata, o nichž se moudré hlavy přely celých jedenadvacet století, vyřešit, případně nechat rozplynout pouhou reflexí nad významem slov.

- 90

Georg Steiner

- Dnes již víme, že člověk dokáže večer číst Goetheho a Rilkeho, hrát Bacha a Schuberta a ráno si jít po své každodenní práci v Osvětimi.

- 91

Univerzalizovat člověka, tedy aplikovat na něj způsoby myšlení fungující ve vědě, znamená lidské bytosti dehumanizovat.

- 92

Filozofie platónsko-karteziánsko-kantovského typu (...) neposkytuje žádnou ochranu před genocidou. Ve spojení s nenávistí ji umožňuje.

- 92

(...) Boha jsem hledal nikoli prostřednictvím filozofických důkazů, vědeckého prokazování a teologických tvrzení; ne skrze zázraky či mystéria, vnitřní hlasy či náhlá zjevení; ne tak, že bych si přestal klást otázky, zastavil se před výzvami či začal pochybovat; ani ne přes slepou víru nebo existenciální skok; a už vůbec ne opuštěním zdravého úsudku a oddáním se iracionálnímu. Jistěže mnohé lidi podobné věci k Bohu skutečně přivedly. Ale mnohé další právě tak přivedly k uctívání toho, čím Bůh není, k věcem jako je moc, ideologie či rasa. Namísto toho jsem Boha hledal v lidech – v lidech, kteří sami nějak poukazovali směrem k něčemu či někomu, kdo je přesahoval.

- 96

Člověk (...) musí být skutečně velmi omezený, aby neviděl krásu a moudrost obsaženou i v jiných vírách, nežli pouze v té své.

- 98

Yeats

- Rozhodnout se má lidský intelekt
Zda skvělý býti v životě či v práci
A druhé zvolí-li, pak musí oželeť
Nebeský palác, jenž v temnotě se ztrácí

- 100

Ačkoliv toho víme poměrně dost, jednu věc nemůžeme vědět nikdy: co přinese zítřek. Víra je to, co nám dovoluje čelit budoucnosti bez obav: „I když půjdu roklí šeré smrti, nebudu se bát ničeho zlého, vždyť se mnou jsi ty.“. Toto byla ona víra, která přiměla Abrahama a Sárú opustit svou zemi, své rodiště i otcovský dům a putovat do neznáma v odpovědi na Boží volání. Tatáž víra přiměla Mojžíše opustit život egyptského prince či později midjánského pastevce a dovést svůj lid ke svobodě. Víra je to, co lidi povzbuzuje k velkým činům navzdory nepravděpodobnosti a nepředvídatelnosti.

Víra není jistota. Je to odvaha žít s nejistotou. Víra není nikdy snadná. Velké osobnosti mravního života, právě tak jako velcí umělci, vědci a myslitelé a vůbec kdokoli, kdo se rozhodl žít vysokými ideály, zažívaly jedno selhání či zklamání za druhým. Velkými je učinilo to, že odmítli propadnout beznaději. Jako Jákob, zápasící s andělem, i oni řekli osudu: „Nepustím tě, dokud mi nepožehnáš.“ (Gn 32, 27). Na této víře stojí judaismus. Židé odmítli opustit Boha a Bůh neopustil je. Zápasí spolu pořád. Stejně tak jako každý, kdo věří.

- 100

Viktor Frankl

- V krajních situacích by se člověk neměl ptát: „Jaký je smysl mého života?“, ale měl by pochopit, že on sám je tím tázaným.

- 100

Bůh povolává každého z nás k úkolu – každého z nás se ptá právě tak, jako se ptal prvních lidí: „Kde jsi?“ Ale máme-li jeho volání slyšet, musíme se naučit naslouchat. Nikdy si nemůžeme být jisti, že jsme slyšeli správně. Nikdy nemůžeme bezpečně vědět, že jsme doopravdy zaslechli Boží hlas, což je také důvod, proč pravou známkou víry je pokora, nikoli arogance; riziko, nikoli jistota. Stejně tak si nemůžeme být předem jisti, že cesta, po níž se ubíráme, nás dovede ke kýženému cíli. Právě proto (...) potřebujeme víru.

- 100

(...) Jakkoli je nauka o stvoření – kosmologie – úchvatná, zaujímá až druhé místo za bezmezným úžasem nad tím, že Bůh šel do takového rizika a stvořil bytost, které dal svobodu ho neposlechnout a zničit jeho svět. Sebevětší lidská víra v Boha se nevyrovná víře, jakou musel mít Bůh v lidstvo, jestliže nás postavil do tohoto světa jako strážce jeho nesmírnosti a nádhery. Existujeme, protože Bůh v nás věří. Proto spatřuji ve tváři každého, koho potkám, stopu Boží lásky, která mne pozvedá, abych se pokusil alespoň zčásti milovat tak, jako miluje Bůh. Neznám nic mocnějšího, co by nás dokázalo pozvednout nad sebe sama a přimělo nás konat skutky nesoucí v sobě znamení transcendence. Bůh přebývá všude tam, kde své oči otevřeme jeho jasu a svá srdce jeho proměňující lásce.

- 104

Leszek Kołakowski

- Absence Boha, dostává-li se jí soustavné podpory a je-li do důsledků promyšlena, značí zkázu člověka v tom smyslu, že boří či zbavuje smyslu vše, co jsme až dosud pokládali za podstatu lidství: hledání pravdy, rozlišení mezi dobrem a zlem, důstojnost člověka, představu, že jsme schopni vytvořit něco, co dokáže odolat lhostejné ničivosti času.

- 105

Mimo náboženství neexistuje žádná spolehlivá alternativní platforma, zaručující bezpodmínečný zdroj lidské hodnoty, která v západním kulturním okruhu vychází z představy, že každý z nás je Božím obrazem. Ačkoliv proběhlo mnoho pokusů o vytvoření sekulární náhražky, žádná nakonec neuspěla. Žádná z nich dlouhodobě neustála tlaky okolního prostředí. Dokládají to čtyři novodobé pokusy o vytvoření společenského řádu v sekulárních liniích: Velká francouzská revoluce, stalinské Rusko, nacistické Německo a komunistická Čína. Když se pálí posvátné hodnoty, hynou při tom lidé.

- 107

(...) S odchodem náboženské víry dojde pozvolna a takřka nepozorovaně k pěti věcem. Tou první je ztráta víry v lidskou lhostejnost a v posvátnost života. Tato ztráta není patrná ihned, neboť nový řád se prezentuje jako ten, kdo lidskou důstojnost údajně rozhojňuje a obohacuje. Cení si nezávislosti, svobodné volby a práv jednotlivce. Vytváří kulturu individualismu. Zprvu to tedy vypadá, že lidské důstojnosti se lépe daří sekulární kultuře nežli v náboženské.

Postupem času však lidé zjistí, že v novém společenském řádu jsou mnohem zranitelnější a izolovanější. Manželství se rozpadají. Jednotlivé komunity stárnou a slábnou. Lidem chybí hluboké, pevné opěrné struktury. Stávají se příslušníky osamělého davu nebo elektronického stáda. Plují na vlnách módy. Oblékají se podivně uniformně. Přemýšlejí rovněž podivně uniformně. Vzдорovat obecnému konsensu vyžaduje daleko větší odvahu, nežli tomu bylo v dobách, kdy se svědomí člověka těšilo důstojnosti, kterou mu poskytovala víra. Kamkoli pohlédnete – v umění, hudbě, poezii, ve způsobu, jakým lidé tráví svůj volný čas –, všude se život zdá být povrchnější, nežli býval. Stal se hrou vnějškovosti. V podobě umělého potratu a eutanázie se nakonec sám život stává záležitostí na jedno použití. To je zpravidla první varovný signál.

Druhé varovné znamení provázející odchod víry je ztráta politiky smlouvy, tedy přesvědčení, že společnost je místem, kde se zavazujeme k vzájemné odpovědnosti za obecné blaho. V takové společnosti má občanství svou mravní dimenzi, jejíž součástí je věrnost a ochota něco pro druhé obětovat.

Politika smlouvy má hluboké náboženské kořeny, i když na povrchu nejsou téměř nikdy vidět. Jsou-li tyto kořeny přefaty, jejich místo zaujme politika obchodní smlouvy, v níž se stát vyměnou za placení daní stává

dodavatelem služeb a politické strany mezi sebou soupeří v tom, kdo nabídne lepší služby nebo nižší ceny. Lidé začnou o politických smýšlet cynicky, jejich zájem o politiku klesá a začnou se více zaměřovat na svůj soukromý život. Společnost se rozpadá na řadu nátlakových skupin a přestává hluboce prostupovat naší identitou. Být Britem, Francouzem či Italem je spíše otázkou toho, kde právě jste, nežli kým jste.

Třetím varovným znamením je ztráta mravnosti. To neznamená, že lidé začnou být amorální. Někdo je amorální bez ohledu na to, jestli je věřící či sekulární; většina lidí naopak amorální není, ať jsou náboženského vyznání, či sekulární. Nezastávám názor, že k tomu, aby byl člověk morální, musí být nábožensky věřící: takový pohled považuji za urážku lidství. Nicméně dojde k tomu, že slova, která kdysi mívala velkou váhu, počnou ztrácet na síle – slova jako povinnost, závazek, čest, integrita, věrnost a důvěra. Když můžete něco udělat a ještě za to být odměněni, a navíc to dělají všichni ostatní, pak budete pokládán za notného podivína, jestliže to neuděláte prostě proto, že to je nečestné, že byste tím zklamali něčí důvěru nebo zkrátka proto, že „slušní lidé se tak nechovají“. Lidé si vás možná budou vážit, ale zároveň na vás budou hledět jako na kuriózní relikv z minulých dob.

Čtvrtým varovným signálem je ztráta institutu manželství. Vztahy v sekulární společnosti již nejsou svátostné. Stávají se z nich mnohočetné formy přátelství, která se mohou rozpadat a překonfigurovat bez výraznější citové újmy. Představa, že manželství je závazek, věrnost v té nejhlubší rovině našeho bytí, je stále hůře udržitelná. Méně lidí tím pádem uzavírá manželství, více manželství končí rozvodem, méně lidí – především mužů – si uchová celoživotní vazbu se svými dětmi a veškerá mezigenerační pouta slábnou. Zkuste porovnat všechny ty nádherné milostné sonety, napsané mezi sedmnáctým a devatenáctým stoletím, se slovy soudobé popové písně o sexu a jistý rozdíl je do očí bijící. Ti, kdo žijí v druhém z obou světů, budou mít nejspíš problém pochopit, o čem to vlastně dřívější autoři psali.

Pátým varovným signálem je možnost smysluplného života. Nemyslím tím života jako osobního projektu. Ten je nám v dnešní sekulární kultuře dostupný. Mám na mysli život, jehož smysl přichází odkudsi mimo nás jako volání, poslání, úkol. Jistěže můžete žít zcela sekulárním životem a pociťovat přitom smysl pro poslání – učit, léčit, bojovat proti bezpráví či chudobě. Ovšem zde se již uplatňuje působení určité transcendentce, neboť život jako takový sám o sobě nikoho nepovolává. Vesmír mlčí. Příroda je němá. Život si vůči nám neklade žádné nároky. Pojem „býti povolán“ je jedním z posledních relikvů náboženské paměti uvnitř sekulární kultury. Kompletně sekulární společenský řád by pro tento pojem neměl místo, ani by mu nepřikládal žádný význam.

• 108

Nietzsche

- Odtrhnete-li z křesťanské morálky její základní myšlenku, víru v Boha, rozbijíte tím celou věc na kousky: nezůstane vám v rukou nic, co by mělo sebemenší váhu.

• 109

(...) Nietzsche měl předtuchu, že jakmile budou veškeré důsledky smrti křesťanství lidmi naplno vstřebány, stane se Německo dějištěm jakési kolosální tragédie. Napsal o tom: „S mým jménem bude jednou spojována vzpomínka na cosi nesmírného – na krizi, jaké na Zemi nebylo, na nejhlubší kolizi svědomí, na rozhodnutí vyvolané proti všemu, v co se doposud věřilo, co se požadovalo, co bylo posvátné. Nejsem člověk – jsem dynamit.“

Pokud by Nietzsche býval byl s tímto tušením osamocen, mohli bychom In přičítat jeho pomatenosti, navzdory tomu, že k oněm událostem skutečně událostem a že *nejproblematičtější pasáže Nietzscheho díla se zároveň ukázaly být těmi nejproročtějšími*. Nicméně v roce 1843, celých čtyřicet pět let před Nietzschem, píše v podobném duchu jiný génius, básník Heinrich Heine, v jednom z nejjasnozřivějších děl, jaká kdy byla napsána:

„Německo se stane dějištěm tragédie, vedle níž bude francouzská revoluce vyhlížet jako neškodná idylka. Křesťanství po jistou dobu krotilo německého bojovného ducha, nezničilo ho však docela; jakmile bude amulet umírněnosti roztříštěn, barbarství znovu povstane [...] zuřivá nepřítelnost běsů, opěvovaných a velebených nordickými básníky [...]. Prastaří kamenní bohové povstanou z trosek a vytřou si z očí tisíciletý prach. Thor s mohutným kladivem vystoupí a roztluče gotické kupole.

Dunění německého hromu [...] se valí pozvolna, ale blíží se. A až jej uslyšíte burácet tak jako nikdy předtím v dějinách světa, vězte, že německý hrom dosáhl svého cíle.“

Jakkoli jinak neměly Heineho a Nietzscheho názory nic společného, v tomto konkrétním bodě se jejich úsudek shodoval. Ono drama nastane ve chvíli, kdy pomine síla křesťanské etiky, kdy lidé přestanou slyšet zapovídací Boží příkázání.

• 111

Obávám se o budoucnost Západu, jestliže ztratí svou víru. Západní svobodu nejde bránit z pozice mravního relativismu, což je jediná mravnost, která nám zbude poté, co ztratíme své ukotvení v posvátné ontologii či božsko lidské smlouvě. Žádná sekulární mravnost neobstála před nacistickým Německem nebo stalinským Ruskem. Žádná současná sekulární mravnost není s to odolat vytrvalému náporu brutálního extremismu. Tržní ekonomika ani liberální demokracie nemají samy ze sebe a samy o sobě potřebnou sílu být člověku inspirací k tomu, aby byl ochoten obětovat něco pro obecné blaho. Je stále obtížnější zjistit, zda v prostředí multikulturních národních států současné Evropy nějaký výrazný smysl pro obecné blaho ještě vůbec zbyl.

• 112

Židovsko-křesťanská etika není jediným způsobem strukturování společnosti a uspořádání života. Je to však jediný způsob, který na Západě dlouhodobě uspěl, jediný způsob, který dal nezávisle podnět k vědecké a průmyslové revoluci, parlamentní demokracii a svobodě svědomí, jediný systém kombinující silný individualismus se společenským svědomím a vysoce aktivní občanskou společností. Vytratí-li se tato etika, připravíme se tím o hodně. Ztratíme svůj smysl pro lidskou důstojnost, svoji osobitou politiku obecného blaha, svoji morálku závazku a odpovědnosti, úctu k manželství a rodičovství jakožto smluvních pout a ztratíme i svoji největší naději na smysluplný život.

• 115

Picova *Předmluva* znamenala přelomový okamžik v západních dějinách, neboť představovala odklon od onoho křesťanského myšlenkového proudu, jenž byl rovným dílem Platónovým jako Pavlovým: rozpor mezi tělem a duší, mezi pozemskou temnotou a nebeskou září. Člověk je poskvřen hříchem. Lidský svět je poznamenán zkažeností. Člověk může něčeho dosáhnout jedině s Boží pomocí. Jsme mravně zkažení, slabí, neschopni vlastní spásy; všichni jsme hříšníci.

Pico však v úvodních kapitolách Genesis slyšel něco zcela jiného a právě díky tomu dokázal rozvinout náboženský humanismus, jenž měl tak mimořádně ovlivnit umělce období renesance. Následující roky byly těmi neplodnějšími v předlouhé historii složitého prolínání athénské a jeruzalémské duše. Řecké zaujetí krásou se potkalo s biblickým smyslem pro potenciál člověka a z tohoto prolnutí vzešla úchvatná umělecká, architektonická a literární díla lidského ducha, nepomíjející zlomky věčnosti. Pico pochopil, že jedním z hybných témat Hebrejské bible je myšlenka, že právě naše svoboda je tím, v čem se nejvíce podobáme Bohu.

• 119

Fakt, že obýváme maličký kousek vesmíru a nepatrný úsek absolutního času, nevypovídá zhora nic o naší důležitosti nebo její absenci. Jistě, máme své temné sklony, ale právě tak máme i velké ideály, díky jejichž síle se nám občas podaří vymanit z vleku oněch neblahých pudů.

• 120

Nikdy přesně nezjistíme, kolik lidí zemřelo v důsledku Marxova učení. Jen za Stalinovy vlády zahynulo při masových popravách a násilném přesídlování odhadem na 20 milionů lidí. Mnoho dalších jich zemřelo v důsledku záměrně vyvolaného hladomoru a při otrockých pracích. Počátkem třicátých let se ústřední výbor komunistické strany rozhodl přejít od původní politiky „omezování vykořisťovatelských tendencí“ kulaků – sedláků, pokládaných za „buržoazii“ – k „jejich likvidaci jakožto třídy“, což vedlo k programu masového vraždění v rozsahu vymykajícím se veškerým představám.

Stalinský režim se vyznačoval mimořádnou brutalitou a nemilosrdností. Sám Stalin dal zavraždit mnoho svých kolegů na nejvyšších postech, včetně Trockého. Prostřednictvím tajné policie, udavačů a zinscenovaných procesů udržoval tento režim mezi lidmi neustálou atmosféru strachu. Pachatelé všech těchto zločinů

věděli, že tentýž osud může jednoho dne potkat i je samotné. Šlo o doposud nejdelší noční můru zaštitěnou vznešenými ideály a marxističtí soudruzi na Západě si dlouho, předlouho nemohli přiznat, že uctívali „boha, který selhal“, jak tuto ideologii nakonec pojmenovali André Gide, Arthur Koestler a další.

• 124

Marxistický, darwinistický a freudovský výklad svým podkopáním klasického pojetí humanity tragicky odstranil důležité zábrany v lidském chování. Každá z těchto ideologií na to šla po svém, všechny tři však oslabily autoritu zapovídacích příkázání „neučiníš“. Není-li nic svaté, pak ani nemůže být nic svatokrádeží. Neexistuje-li žádný Soudce, pak neexistuje ani žádná spravedlnost. Existuje pouze efektivnost a vůle k moci.

• 124

Svoboda je koncept ležící mimo rámec vědy. Věda neumí svobodu lokalizovat, neboť vědecký svět je světem kauzálních vztahů. Kámen nemá v uhodně na vybranou, zda spadne či nespadne. Blesk si nevybírá, kdy a kde tu udeří. Vědecký zákon je takový, který spojuje jednotlivé fyzikální jevy bez zásahu vůle a výběru. Do stejné míry, do jaké existuje věda o lidském chování, existuje i implicitní popření svobody lidského chování. To je přesně to, co tvrdili Spinoza, Marx i Freud – že svoboda je jen iluze. Je-li však svoboda pouhou iluzí, pak je nutně iluzí i lidská důstojnost, která z této svobody vychází. Věda nevyhnutelně odsvětčuje (dekonsekruje) osobu člověka, čímž otvírá dveře jejímu možnému odposvátnění (desakralizaci).

• 127

Existuje-li pouze fyzický vesmír, pak existuje pouze mozek, a nikoli mysl, pouze vesmír, a nikoli Bůh. Neexistence Boha a neexistence lidské svobody spolu krácejí ruku v ruce.

• 128

Abraham Lincoln

- Ti, kteří druhým odpírají jejich svobodu, nezaslouží si ji ani sami pro sebe a pod spravedlivým Bohem jim nebude dlouho ponechána.

• 129

17. století bylo stoletím Hebrejské bible. Zasloužily se o to tři faktory. Prvním z nich byla reformace, v jejímž důsledku se po celé Evropě rozhořela série válek, které vyvrcholily třicetiletou válkou v letech 1618–1648. Druhým byl kumulativní účinek vynálezu knihtisku, vzestup gramotnosti a masivní šíření knih, které byly zničehonic dostupné širokým vrstvám obyvatelstva. Třetím faktorem bylo ústřední motto celé reformace, *Sola scriptura*, „pouze Písmo“, což znamenalo, že jedinou autoritou náboženského života je Bible, nikoliv církev nebo náboženská tradice. Všechny tyto síly ti nesmírnou výbušností slily dohromady a proměnily tvář celé Evropy.

Lidé, kteří si nyní mohli Bibli poprvé sami přečíst v překladu do svého rodného jazyka, brzy zjistili, o jak buričský text se doopravdy jedná. Vyjma Izraele byla všechna starověká náboženství v zásadě konzervativní. Kanonizovala existující status quo. Objasňovala, proč jsou králové zrozeni vládnout a obyčejní lidé musí poslouchat. Ve společnosti panuje stejná hierarchie, jako existuje v nebi mezi sluncem, měsícem a hvězdami, v celém „velkém řetězci bytí“. Bez řádu zavládne chaos; a řád nemůže existovat bez moci. Proto bohové pověřili mocí na zemi své zástupce, jejichž autorita nemůže být zpochybněna, aniž by to nepřivolalo potenciálně katastrofický hněv samotných bohů.

Hebrejská bible celý tento způsob nahlížení světa obrací naruby. Bůh stojí proti etablovaným mocnostem v čele s Mezopotámií, satirizovanou v příběhu o Babylónské věži, a s Egyptem, nejdéle trvající a nejmocnější říší starověkého světa. Nic v Bibli nedokáže Boha tak pobavit či rozhněvat, jako když se lidé staví do pozice polobohů, jako tomu bylo v případě bezpočtu starověkých panovníků a jak od těch dob činili tyranští vládcí, včetně Stalina, Mao Ce-Tunga a severokorejského prezidenta Kim Il-Sunga ve 20. století.

• 130

Bůh Izraelitů není jen Bohem Izraelitů, ale je Bohem všech. Jeho moc není ohraničena územím Izraelitů, ale rozprostírá se všude. Takovýto Bůh nemůže být ztotožňován s mocí toho či onoho národa. Účelem morových ran není urychlit osvobození Izraelitů, ale ukázat faraonovi, že i Egypt spadá pod Boží moc. Příběh

Izraelitů v Egyptě je především náboženskou kritikou politické moci. Nic nemohlo být starověkému světu vzdálenější než představa, že nejvyšší moc zakročí ve prospěch bezmocných.

• 133

Ať je v Izraeli panovníkem kdokoli, vládne pouze v rámci autority, která je mu svěřena Bohem na jedné straně a lidem na straně druhé, a za překročení svých pravomocí může být tento panovník kritizován či sesazen. Z toho důvodu se souběžně se zrodem monarchie v biblickém Izraeli rodí i postava proroka coby společenského kritika, jenž měl právo panovníky Božím jménem kárat a kritizovat. Právo na nesouhlas, poprvé ztělesněné v postavě proroka coby osoby pověřené mluvit pravdu v Božím jménu, je pro svobodnou společnost naprosto zásadní.

• 138

Moderní svět zažil celkem čtyři revoluce: anglickou (1640), americkou (1776), francouzskou (1789) a ruskou (1917). Jejich trajektorie byly značně odlišné. Anglická a americká revoluce způsobily válku, ale zanechaly po sobě stabilní společnosti s úctou k lidským právům. Francouzská a ruská revoluce po sobě zanechaly vládu teroru. Na jejich počátku stály utopické sny, které se však postupem času zvrhly v noční můru útlaku a represí.

Rozdíl mezi těmito revolucemi spočíval v tom, že anglická a americká revoluce byly inspirovány Biblí. V jejich čele stáli puritáni se silným smyslem pro smlouvu, hlubokou znalostí Hebrejské bible a rabínských komentářů k Bibli, s nimiž se seznámili zásluhou (...) křesťanských hebraistů. Byly to revoluce zcela prochnuté náboženstvím. Francouzská a ruská revoluce naproti tomu vyvěraly z filozofie – ve Francii z názorů Rousseaua a osvícenských filozofů, v Rusku z Marxe a Engelse.

Proč byl tento rozdíl tak zásadní? Napadají mne tři důvody. První je ten, že Bible a filozofie pracují s odlišným pojetím času. Hebrejská bible – první dílo ukazující Boha působícího v dějinách, dokonce první dílo, které v dějinném smyslu vůbec uvažuje – si uvědomuje, že proměna lidských bytostí vyžaduje čas. Poselství knih Exodus a Deuteronomium lze shrnout velmi prostě: dostat Izraelity z Egypta trvalo Mojžíšovi pár dní. Dostat Egypt z Izraelitů zabralo čtyřicet let. Cesta ke svobodě je dlouhá a svízelná a její tempo si nelze vynutit. Dokonce ani Mojžíš, muž, který Izraelity vyvedl z otroctví, neměl být tím, kdo s novou generací vkročí na půdu zaslíbené země.

Pro filozofii od dob Platóna představoval čas obtížně uchopitelný koncept. Čas, pravil Platón, je plynoucí obraz věčnosti. Filozofické pravdy jsou nadčasové. Patří do říše nebes, kde je vše neměnné. Zatímco předmětem filozofie je pravda jakožto systém, u Bible je to pravda jakožto příběh. Systémy jsou teoretické konstrukty, zatímco příběhy pojednávají o lidech a o tom, kolik času vyžaduje jejich proměna. Revoluce vycházející z filozofie se pokouší o nemožné: vytvořit nový společenský řád přes noc.

Druhým důvodem (...) byl nesmírný důraz biblické politiky na občanskou společnost: soudržné rodiny, společenské opory, dobrovolná sdružení, filantropické počiny apod.. Právě v tom, jak si povšimli a zmínili Burke i Alexis de Tocqueville, tolik vynikaly Anglie a Amerika. Právě ony Burkeho „malé oddíly“ a de Tocquevillova „sdružení“, plnící funkci nárazníku mezi jednotlivcem a státem, byly tím, co svobodu (*liberty*) udržovalo při životě. A přesně to na nich také francouzským a ruským revolucionářům vadilo. Rousseau, Marx a Engels nahlíželi rodinu a společenství s nedůvěrou, neboť byly překážkou bezprostředního vztahu občana a státu.

Třetí důvod souvisí s odlišným pojetím koncepce práva v biblické a revoluční politice. Dva významní autoři z poloviny 20. století zabývající se tématy svobody, Friedrich Hayek v knize *The Constitution of Liberty* (*Konstituce svobody*) a J. L. Talmon v díle *O původu totalitní demokracie*, rozlišovali mezi anglickým a francouzským přístupem ke svobodě. Anglický přístup byl graduální, evoluční, beroucí v potaz dějiny a respektující tradici. Francouzský přístup byl perfekcionista, filozofický, takřka sekulárně mesiášský. Pro francouzské revolucionáře existovala jakási ideální šablona lidské společnosti, již lze dosáhnout aplikací politiky na všechny sféry života. Angličané si naproti tomu uvědomovali, že: „Ze strastí všech, jež lidská srdce přetrpí a vydrží / jak malou část jen zhojit ví zákony a vladaři.“

V důsledku toho se rozvinuly dvě odlišné koncepce lidských práv. Anglické pojetí chápalo práva jako vymezení prostoru, do něhož vlády nesmějí zasahovat. Ve společenské smlouvě postupujeme část svých

osobních svobod (*liberties*) vládě především kvůli dodržování zákona a pořádku a k zajištění obrany před cizími mocnostmi. Existují však jisté osobní svobody – právo na život, svobodu a budování osobního štěstí, jak to vyjádřil Thomas Jefferson –, které jsou nezadatelné, tedy nemůžeme je postoupit nikomu dalšímu. Tím, že tyto osobní svobody stanovují hranice státní moci, definují tak prostor svobody politické (*freedom*).

Francouzský přístup vnímal práva jako ideální způsob vyjádření lidství, jehož prosazování je úkolem politiky. V politice jde o transformaci společnosti silou zákona. Francouzská revoluce byla odstartována ve jménu práv a koncipována jako součást plánu na dosažení společenské harmonie, která by smířila osobní blaho s blahem obecným. Politika je o užití moci za účelem dosažení ideálního stavu věcí. Jak píše Talmon: „Jakmile je režim ze své podstaty chápán jako vlastní uskutečňovatel práv a osobních svobod, pozbývá občan jakékoli právo stěžovat si na to, že je svých práv a osobních svobod zbavován.“. Zatímco osobní svoboda v anglickém pojetí vymezuje státu *hranice* jeho působnosti, ve francouzském pojetí má být osobní svoboda státem *nastolena*. Jak řekl Rousseau, bude-li to nutné, musíme lidi přinutit být svobodnými.

• 140

Jestliže se z politiky stává honba za abstraktní dokonalostí za pomoci legislativy, je svoboda v ohrožení. V dějinách existovala pouze jediná dostatečně silná kompenzující protisíla, která byla s to zabránit překlopení demokracie v tyranii, jako se to stalo v Athénách za starověku a ve Francii za vlády teroru: uznat hranice lidských pravomocí pod Boží svrchovaností.

• 141

(...) Oproti vžitému narativu posloužila svobodě v moderním světě mnohem lépe vize náboženská nežli sekulární. Abrahamovská vize, zarputile trvající na neoddiskutovatelné lidské důstojnosti a důležitosti zachování hájeného prostoru – rodin a společenství, které tvoří občanskou společnost –, v němž vztahy nejsou založeny na moci, uchránila Anglii i Ameriku před těmi nejstrašnějšími excesy revoluční politiky, jež si vyžádaly desetitisíce životů ve Francii a desítky milionů v Rusku.

• 143

(...) Náboženství je pro mravnost důležité, dokonce životně důležité. Vztah mezi náboženstvím a mravností ovšem není ani jednoduchý, ani povrchní. Zbožní lidé mohou snadno sklouznout k přesvědčení, že pouze oni jsou dobří; ti druzí, nevěřící, jsou buď nemorální, nebo amorální. To je arogance, nikoli pokora, a na každý pád to jednoduše není pravda. Jsme společenští tvorové, disponujeme sociální inteligencí a máme instinkty a dovednosti, které nám umožňují přežít ve skupinách, kde prospěch a blaho druhých často klademe před své vlastní. Máme smysl pro mravnost a ten nijak nesouvisí s náboženstvím či vírou.

• 143

Voltaire

- Chci, aby můj advokát, můj krejčí, moji sloužící, dokonce i má manželka věřili v Boha, neboť se domnívám, že pak budu mnohem méně často okraden a podveden.

• 145

V roce 1981 v jednom z klasických děl moderní filozofie *Ztráta ctnosti* (...) Alasdair MacIntyre (...) prohlásil, že se zhroutil celý náš mravní slovník. Zbyly nám jen jeho fragmenty, polozapomenutá slova jako je povinnost, ctnost a čest, kterým již dávno nikdo nerozumí. Mluvíme, aniž bychom věděli, co říkáme. Přeme se o to, co je morálka, aniž bychom vyznávali jakékoli společně sdílené normy a přesvědčení. Jako by tím MacIntyre říkal, že se nacházíme v postmorálním věku.

• 145

Téměř jakýkoliv nesouhlasný postoj k libovolnému soukromému lidskému chování je zavrhován jako „odsuzující“, což je možná poprvé v dějinách, kdy soudnost – obvykle vnímaná jako ctnost, příbuzná moudrosti – je považována ze špatnosti. Tvrdit, že jeden způsob života je lepší než druhý, je vnímáno jako předpojaté, netolerantní či autoritářské. Mravní relativismus nám říká, že v mravním životě neexistují žádná absolutna. Multikulturalismus razí přesvědčení, že každá kultura má stejný nárok na to, být respektována. Všechno ostatní je (...) formou rasismu, fobie či autoritářství.

- 146

Mravnost (...) stojí na myšlence, že určité věci jsou špatné, i když jsou legální a i když je dělají ostatní.

- 147

Niterný kodex nám (...) nahradily regulační úřady. Tam, kde lidé kdysi věřili, že Bůh vidí všechno, co děláme, dnes máme bezpečnostní kamery a monitorovací videosystémy. Na místo naší někdejší vnitřní zdrženlivosti, která se vytratila, musí nastoupit externí omezovací prostředky. Výsledkem je, že jsme se stali tou nejregulovanější a nejvzlezlejší společností, jakou kdy svět poznal. A stejně to nefunguje a nikdy fungovat nebude, protože bez zevnitřního pocitu odpovědnosti vůči ostatním si lidé vždycky najdou způsob, jak přechytračit i ten nejsložitější systém. Vlastně se z toho stává jakási hra, která má ukázat, do jaké míry a jak často lze tento systém porazit.

Přesně o tom mluvil Voltaire, i když u něj to bylo s jistou dávkou cynismu. Věřit v Boha znamená věřit, že se o nás ví. Bůh vidí, tudíž jsme viděni. Druhé můžeme oklamat. Někdy můžeme oklamat i sami sebe. Ale Boha oklamat nemůžeme. To si na nás vynucuje určitou míru poctivosti, která tvoří zásadní část mravní integrity.

- 148

(...) Čím je v nás méně sebekázně a zdrženlivosti, tím více se musíme spoléhat na policii, monitorování a všechny další dotěrnosti, které jsme byli nuceni v posledním půlstoletí zavést. (...) S narůstajícím přesvědčením, že každý jedinec má právo dělat si, co chce, jsme ztratili pojem společně sdíleného mravního kódu, prosazovaného z vlastní vůle, a namísto toho jsme se začali spoléhat na donucovací orgány.

- 150

Být mravně zralým člověkem znamená uznat, že legitimnost našeho konání má své hranice. Svět se pokaždě nepodvolí naší vůli. Občas se musíme my podvolit světu. Existují jisté věci, které jsou svaté, nedotknutelné, neoddiskutovatelné (...). Nejvýznamnější z těchto věcí je v židovsko-křesťanské tradici život sám, který vnímáme jako patřící Bohu, nikoli nám.

- 152

Jakákoliv skupina, jejíž příslušníci mohou jeden druhému důvěřovat, je oproti ostatním skupinám v obrovské výhodě.

- 152

(...) Náboženství nás učí, že jsme součástí celku, vláknem v tkanivu Božího stvoření, notou v symfonii života. Víra je schopnost vidět sebe sama ve spojení s druhými pomocí Boží lásky.

Nejenže nás tomu náboženství učí prostřednictvím příběhu, rituálu, oslavy a modlitby, ale vetkává tuto skutečnost přímo do naší osobnosti, čímž proniká takřka do všech zákoutí nekonečně komplexního labyrintu lidského mozku. Není proto divu, že náboženství je stále naživu, a máme-li přežít, potřebujeme je i my. (...)

- 155

Na představě, že pouze „my“, my a naši souvěrci, vlastníme monopol na ctnost, že jedině my nalézáme přízeň v Božích očích, je cosi hluboce samolibého a sebeklamného. Není tomu tak, a víra by nám měla poskytnout potřebnou pokoru, abychom si to uvědomili. Velcí náboženští učitelé nám ukazují ctnost a mravní odvahu na místech, kde bychom to očekávali nejméně, mezi lidmi, které svět přehlíží nebo je nepokládá za nikterak výjimečné. Učí nás, že cizinec může být klidně anděl a že mravní krásu lze najít ve slumu, v chudinské čtvrti či na zpustlém předměstí, máte-li otevřené oči a naslouchající srdce.

- 159

Genesis začíná lidskými vztahy, kterých je tolik, že vydají na celou knihu. Píše se v ní o manželech a manželkách, o rodičích a dětech a o napjatém rivalství mezi sourozenci, jako by tím chtěla říci: Zde leží těžiště náboženského života. V lásce, která přivádí na svět nový život. V manželství, v němž se láska stává smlouvou o věrnosti. V rodičovství, v tom jediném na tomto břehu věčnosti, co nám zaručuje alespoň náznak

nesmrtelnosti. V rodině jakožto poutu mezi pokoleními. V přesně nastavené vzdálenosti mezi jednotlivci, dovolující jejich spojení v odpovědnosti a věrnosti a přitom jim ponechávající prostor být sami sebou – vpravdě současné téma, které je však i jádrem těchto biblických příběhů.

Uplatňuje se tu cosi nesmírně závažného. Genesis, kniha „prvopočátků“, pojednává o věcech, které nemají pouze chronologickou, ale i axiologickou prioritu. Vztahy jsou tím prvním, o čem se dovídáme, neboť jsou ze všeho nejdůležitější. (...)

• 160

Bůh má v Bibli dvojí tvářnost, která je vyjádřena dvěma rozdílnými jmény. Je zde Elokim, Bůh stvoření, Bůh Spinozy a Einsteina, Bůh přírody a přírodních zákonů. Pak je zde ale ještě svatější *ha-Šem*, Bůh vztahů, Bůh, jenž miluje a je podstatou lásky, Bůh, v jehož lásce je vesmír uveden v bytí.

• 160

Abrahamova víra tvrdí dvě kolosální věci: za prvé, že vztah mezi Bohem a lidstvem je záležitostí lásky, nikoli moci; za druhé, že společnost lze zbudovat na lásce, na lásce k bližnímu a k cizinci, která nás uschopňuje pečování o jejich blaho stejně, jako o své vlastní. Podnes se jedná o úchvatné myšlenky, až by se chtělo říci, že jde o tu nejdivočejší utopii, nebýt toho, že Abrahamova víra přetrvala déle nežli všechny ostatní známé kultury. Třebaže její stoupenci opětovně chybovali, nikdy nadobro nepřestali vnímat, že na tomto ideálu a na požadavku, který na nás klade, je cosi dojemného a lidského.

• 161

(...) [Askeze] do abrahamovského monoteismu pronikla prostřednictvím Pavla a církevních Otců, pro něž byl sex čímsi do jisté míry hříšným a tělesné potěšení stálo až na druhém místě za potěchou ducha. Mnišství a celibát nemají v judaismu místo.

• 162

Na manželství bylo unikátní to, jak v jedné jediné instituci slučovalo celou sérii nezbytných lidských aktivit: sex, plození potomstva, partnerskou blízkost, lásku, odpovědnost za dobré životní podmínky těch, které jsme přivedli na svět, a za jejich výchovu. Pro společnost je manželství tím, čím je pro fyziku jednotná teorie pole: způsobem, jak na sebe navzájem napojit a provázet rozmanité jevy, aby dohromady zářily jediným světlem. Při rozpadu institutu manželovi, jehož jsme od 60. let minulého století svědky v celém západním světě, dochází ke štěpení mezilidských vazeb, tříštících se do myriády drobných částic, díky čemuž je možné mít sex bez plození potomstva (antikoncepce) a plození potomstva bez sexu (různé oplodňovací techniky, počínaje umělým oplodněním až po klonování). Obojí lze mít bez lásky, lásku bez partnerské blízkosti a děti bez odpovědnosti za jejich životní podmínky a výchovu.

Každá z této myriády částic může být následně štěpena dál, takže i základní biologický fakt rodičovství se stane komplexním souborem volitelných možností: genetická matka, surrogátní matka, pověřující matka, genetický otec, matčin partner, partneři stejného pohlaví atd.. Obměny jsou prakticky neomezené a zneklidňující. Existuje dokonce nebezpečí, že děti by se mohly stát komoditou, již si lidé budou nárokovat, a pomocí genetických zásahů budou modelovány na zakázku. Napříč libovolnými vrstvami soudobé společnosti se jednorodičovství stává normou a otcovství coby společenská realita skomírá na úbytě. Již v 80. letech minulého století mi jeden postarší farář řekl, že s dětmi už nedokáže mluvit o „Bohu-Otci“. Slovo, jemuž nerozuměly, nebylo slovo „Bůh“, nýbrž „Otec“. To, co nám hrozí, je ztráta vzájemně se prolínajících hodnot loajality, věrnosti, povinnosti, důvěry a sdílení příslibu, jímž se oba partneři zavazují ve vztahu vytrvat a druhého neopustit, což jsou právě ty věci, které z lásky činí záblesk věčnosti vprostřed času a z rodičovství to nejbližší, čím se kdokoli i nás může kdy cítit podoben Bohu: lásku přivádějící na svět nový život. Se ztrátou víry mizí i manželství coby nejvyšší mravní závazek, povznášející lidstvo od biologie k poezii.

• 163

Jak (...) monoteismus transformuje vztahy? Začíná transformací samotného náboženství. Předmětem náboženské literatury starověku byla politika a moc, dominance a podvolení, zápas a vítězství. Běh závisel na snaze hbitých a boj na bohatýrech (...). Bohové Ra, Marduk, Zeus a jejich protějšky vládli proto, že porazili své protivníky. Byli vlastně jakýmsi božskými ekvivalenty alfasamců. Metafyzika polyteismu povětšinou

spočívá v tom, kdo, komu a jak vládne.

Bible nám předkládá odlišný obrázek. To, že Bůh má veškerou moc, je od samého počátku bráno jako naprostá samozřejmost. Bůh promluví a svět povstane v bytí. Pro náboženský život je Boží moc do značné míry nepodstatná. Účelem zázraků v Bibli zpravidla bývá zapůsobit na lidi, kteří v tako vě věří. Deset morových ran a rozestoupení Rudého moře jsou tudíž určeny Egypťanům. Oheň, který Bůh sešle na Eliášovu žádost, má porazit falešné Baalovy proroky. Dokonce i Boží zjevení na hoře Sinaj – doprovázené hřměním, blesky a zvukem polnice – má za cíl vyvolat údiv v národu, který ještě před několika týdny úpěl v otroctví. Když na téže hoře o ně kolik století později oslovuje Bůh proroka Eliáše, záměrně mu předvede, že Bůh nepřebývá ani ve vichřici, ani v zemětřesení, nýbrž v „šumu jemného vánku“.

Bůh má v Bibli monopol na moc proto, aby ji z celé rovnice vyjmul. Moc není to, o č tu jde. Není podstatou náboženského života. Víra je záležitostí vztahu, udržovaného bez užití moci. Je-li jakýkoli vztah závislý na moci – ať již jde o vztah mezi mužem a ženou, rodičem a dítětem, sourozenci, sousedy, cizinci či přáteli –, jedná se o zhroucení víry. V takovýchto vztazích Bůh nepřebývá. Prvním převratným krokem monoteismu je tedy demytizace, a tudíž sekularizace moci.

• 165

Když odhlédneme od minoritní křesťanské interpretace příběhu Adama a Evy jako příběhu o hříšnosti sexuality, nenajdeme v Hebrejské bibli nic antierotického. To, proti čemu se Bible staví, není Erós, nýbrž cizoložství, nikoli sex, nýbrž nevěra, nikoli půvab, nýbrž zrada.

• 166

Hebrejské bibli se podařilo něco, co dosud nesvedla žádná jiná literatura, posvátná či sekulární: z lásky učinila mravní dobrodružství a manželskému svazku přidělila metafyzickou majestátnost. Tím, že věrnost mezi manželi připodobnila ideálu věrnosti mezi lidstvem a Bohem, proměnila manželství v posvátnou smlouvu.

• 173

Příběh Izákova spoutání nám přijde nesrozumitelný, neboť je pro nás samozřejmé, že děti mají svou vlastní legální identitu a práva. To je však velmi novodobý náhled. Za viktoriánské éry museli společenští aktivisté vyvinout nesmírné úsilí, aby zmírnili brutalitu dětské práce – děti fáraly v dolech nebo pracovaly dlouhé hodiny v továrnách. Podle římského právního principu *patria potestas* (otcovská moc) byly děti majetkem svých otců, kteří s nimi směli nakládat podle své vůle, včetně možnosti je zabít.

Teprve v tomto světle nám možná začne docházet, že Izákovým spoutáním Bůh učí Abrahama, že *patria potestas* nemá v judaismu místo. Lidu smlouvy tak Bible sděluje: Tak jako vám nenáleží půda, nenáleží vám ani vaše děti. Zde se rodí biblické pojetí rodiče-učitele oproti pojetí rodiče-vlastníka.

• 181

Smysl života spočívá v uvědomění si, že se nacházíte v čísi nesmírné náruči; že nejste opuštěni; že tu jste, neboť někdo tomu tak chtěl. Je to pocit, že život je něco, čím jste byli obdarováni, takže žijete s pocitem vděčnosti a snažíte se to vracet, „posílat to dál“, být pro druhé požehnáním. Tato nesmírná náruč, v níž přebýváte, vás zná lépe, nežli se znáte vy sami, tudíž nemá cenu předstírat, že jste někým, kým ve skutečnosti nejste, nebo popírat své nedostatky, ospravedlňovat své chyby, utápět se v sebelítosti či obviňovat své okolí. Je to náruč milující, odpouštějící, avšak vybízející, očekávající od vás hodně, nikdy však ne víc, než je ve vašich možnostech. Žádá vás, abyste ze sebe vydali to nejlepší, a to ne kvůli nějaké odměně, ale proto, že je to vaším úkolem zde na Zemi.

• 186

My, lidé postmoderní doby, jsme již nahlédli temnější pravdu o bestialitě v nitru člověka, zmapovanou po biologické stránce Darwinem a po stránce filozofické Nietzsche. Víme, že existuje *erós* a *thanatos* a vůle k moci. Víme, že pokrok, ono klíčové slovo moderny, není ani neomezený, ani ničím zaručený. Překonali jsme dojemnou víru Mandevilla, Adama Smitha a Montesquieua, v jejichž představách lze vypracovat ekonomické a politické systémy, které nectnost promění v ctnost a nenasytost v obecné blaho. Nectnost zůstává nectností a nenažranost nenažraností i přes všechny kontrolní mechanismy, zabudované do liberalismu, demokracie a tržní ekonomiky. „Sen o rozumu“ se až příliš snadno může změnit v noční můru, když

lidé ve stresu odloží rozum stranou a dají průchod svým destruktivnějším pudům.

- 188

(...) Jsme dnes příliš sofistikovaní, příliš znalí, než abychom věřili, že existuje něco jako pravda. Přestali jsme brát smysl vážně, **Náš** postoj vůči světu se stává ironický, odtažitý, úsměvný. Jinými slovy, jsme zpět ve světě řeckých cyniků a skeptiků 3. století př. n. l..

- 190

Americký antropolog Roy A. Rappaport (1926–1997) lépe než většina ostatních pochopil, že rituál je smyslotvorný akt. Lidská společnost stejně jako příroda podléhá entropii, zhroucení řádu v průběhu času. Náboženství je onou velkou kontraentropickou silou, která brání rozkladu či rozpadu řádu prostřednictvím performativních úkonů, obnovujících kolektivní řád skupiny. Rituál je nastolení smyslu. Proto je modlitební místo něco jiného nežli divadlo a shromáždění věřících není totéž, co publikum. Shromáždění věřících se účastní rituálu, publikum jen sleduje a poslouchá. Shromáždění prožívá realitu zakódovanou v rituálu; publikum při sledování hry pouze dočasně pozastaví nedůvěru s vědomím, že jde o fikci. Rituál je skutek ve světě; drama je pouze jeho napodobením. Rappaport nazývá rituál „primárním sociálním skutkem“, neboť utváří smysl.

- 194

Většina lidí na Západě má sklon posuzovat svůj blahobyt nikoli absolutními měřítky, nýbrž relativně, vůči ostatním. Mají-li na výběr vydělávat 50 000 dolarů ročně ve společnosti, kde průměrná roční mzda činí 30 000 dolarů, nebo vydělávat 100 000 dolarů ročně ve společnosti s průměrnou roční mzdou 200 000 dolarů, většina jich bude preferovat první možnost. To je příznačný rys samotné hybné síly konzumerismu, a sice závisti, jejíž podivná logika sestává z toho, že připustím, aby štěstí kohosi jiného zkazilo mé vlastní. Závist je umění počítat požehnání druhých. Ta nejrychlejší cesta ke štěstí vypadá přesně naopak: nemyslet na to, co druhí mají a nám to chybí, ale namísto toho děkovat Bohu za to, co máme, a rozdělit se o část z toho s ostatními.

- 194

(...) Vztahy jsou v současné době křehčí, nežli bývaly. Manželství je v rozkladu. Na jeho místo nastoupily sériové vztahy bez formálního aktu přijetí závazku. Průměrná životnost těchto svazků je dva roky. Totéž se týká práce. Zmizela perspektiva zaměstnání na celý život. Od kolegů na pracovišti již neočekáváme, že se stanou našimi celoživotními přáteli, ale máme je jen za přechodné společníky. Všechny naše vztahy se staly provizorními. Znamená to, že do nich investujeme méně emocí a ony nám na oplátku poskytují menší emoční uspokojení.

- 195

Před nějakým časem se na rabiho [Menachema Mendela Schneersohna, zvaného Lubavičský rebe] obrátil jistý muž dopisem zhruba v tomto duchu: „Rabíne, potřebuji Vaši pomoc. Jsem v hluboké depresi. Modlím se, ale útěchu nenalézám. Plním náboženské příkazy, ale nic při tom necítím. Jsem na pokraji svých sil.“ [(„I need Rebbe’s help. I am deeply depressed. I pray day and find no comfort. I perform commands but feel nothing. I find it hard to carry on.“)].

Rabi, alespoň tak jsem to slyšel, na dopis odpověděl naprosto neodolatelným způsobem, aniž by přitom použil jediné slovo. Jednoduše zakroužkoval první slovo každé věty mužova dopisu: zájmeno „já“ [„I“]. Naznačoval tím, že jádrem jeho deprese je zaujetí sebou samým. Jako by tím rebe říkal – stejně jako to Kierkegaardovým jménem říkával Viktor Frankl: „Dveře ke štěstí se otevírají směrem ven.“.

- 196

Ludwig Wittgenstein

- Věřit v Boha znamená porozumět otázce po smyslu života.

- 202

Idea existence konfliktu mezi náboženstvím a vědou se do velké míry opírá o řecký mýtus, konkrétně o mý-

tus o Prométheovi. Ten byl mezi řeckými bohy ojedinělou postavou, neboť byl bohem, který měl lidstvo rád. Kvůli li dem ukradl Diovi tajemství ohně a předal ho smrtelníkům. Za to ho Zeus ztrestal. Prométheus byl přikován ke skále, k níž den co den přilétal orel a vyklovoval mu játra, která pak každou noc dorostla, aby mu mohla být druhý den opět vyrvána.

V tomto mýtu je vyjádřeno hluboce zakořeněné přesvědčení, že vesmír je vůči lidstvu nepřátelský, že poznání a snaha o získání jeho tajemství jsou nebezpečné, ba dokonce hříšné, a že se jedná o konflikt s nulovým součtem, v němž zvítězí buď bohové, nebo lidstvo. Takže tedy *bud'* náboženství, *nebo* věda, ale nikoli obojí. Stopy tohoto mýtu o Prométheovi přezívají v podobě jedné z křesťanských interpretací příběhu o tom, jak první lidé pozřeli ovoce ze stromu poznání a dopustili se tak hříchu, za nějž byli vyhnáni z ráje. Podle tohoto výkladu si Bůh naše poznání nepřeje.

• 202

Podle židovské tradice Bůh chce, abychom se snažili o poznání. Prvním, o co požádal Šalomoun a o co žádáme i my, když se třikrát denně modlíme, je moudrost, porozumění a poznání, a v tom je zahrnuta i věda.

• 204

Věda není náboženství; náboženství není věda. Každé z nich má svou vlastní logiku, svůj vlastní způsob kladení otázek a hledání odpovědí. Vědecká by potěza se dá otestovat vědeckým ověřováním, ne čtením Písma. Náboženství se dá otestovat praktikováním náboženství – tím, že se zeptáme, naprosto upřímně a s plným vědomím, je-li toto skutečně tím, co po nás Bůh chce.

• 215

(...) *Lze navrhnout systém fungující podle Darwinova scénáře.* Na tomto systému není nic nahodilého či náhodného, jakkoliv se zdá, že každá jeho součást funguje naslepo. Z nespočetného množství malých procesů, z nichž žádný nepočítá s konečným výsledkem, se vynoří řád na úrovni systému jako celku.

• 216

Dobrá věda vyvrací špatnou vědu. O Bohu nám neříká vůbec nic.

• 218

Plánování hospodářství nedokáže uvolnit potenciál. Neposkytuje svobodu. Neaktivuje kreativitu. Je předvídatelné, diktátorské, není velkorysé, je přesně tím, čím Bůh Abrahamův není.

• 223

(...) Satan (...) v judaismu (...) **[není]** síla zla, ale prostě advokát žalující strany (...).

• 224

Stěží najdeme tak zarážející knihu, jako je kniha Jób. Klade otázky, aniž by na ně odpovídala. Zahrazuje cestu teodiceji – úsilí ospravedlnit Boha tváří v tvář zlu a utrpení ve světě –, neboť právě to činí Jobovi utěšovatelé a v knize jsou usvědčeni z omylu. Je to kniha otázek bez odpovědí, to poslední, co bychom čekali, že nalezneme v kánonu svatých písem.

• 227

Abrahamovský monoteismus není náboženstvím přijetí. Je to náboženství protestu. Nepokouší se utrpení světa ospravedlnit. O to se snaží Jóbův utěšovatelé, ale nikoli Jób.

• 230

Židovští učenci si všimli, že z Noemových úst nezazněl při budování archy žádný protest proti Božímu úmyslu zničit chystanou záplavou takřka všechny pozemský život. A právě proto se ústřední postavou víry stal Abraham, nikoli Noe. Neboť Noe přijal, zatímco Abraham protestoval. Abrahamovo náboženství je náboženstvím protestu proti zlu, protestu v Božím jménu.

• 231

Jsme jedineční a komplexní tvorové, což je dáno povahou lidského genomu; ten obsahuje chyby v kopírování, které občas způsobují genetická onemocnění. Bez těchto chyb by ale nebylo mutací, které v první řadě daly vzniknout druhům jako takovým, *Homo sapiens* nevyjímaje.

- 231

Dnes víme (...), jak užounek jsou mantinely, v nichž mohlo dojít ke vzniku vesmíru, o životě a člověku ani nemluvě. Žádat svět bez záplav a bez sucha, bez nemocí a smrti znamená žádat svět, který by nemohl být. A moderní věda nám ukazuje, proč by nemohl být.

- 231

Svoboda znamená i svobodu konat zlo. Proto Adam a Eva, proto Kain, proto Boží zármutek nad tím, že člověka vůbec stvořil. Svoboda ovšem není jakýsi okrajový prvek lidského stavu, o němž by se mohlo diskutovat. Abrahamovská víra je náboženstvím svobody jako odpovědné sebekázně. Bůh mohl stvořit miliardy počítačů naprogramovaných tak, aby mu pouze pěly chválu. Byl by takový Bůh hoden úcty? Lze si vůbec takového Boha představit, aniž by šlo o filozofický žert?

- 232

V pojetí abrahamovské víry představuje Bůh (...) volání vydat se na cestu, která postupně změní svět tím, že ukáže jiný způsob života, jinou alternativu, než je vůle k moci. Není jistě náhodou, že výrazně vyšší počet lidí vychovaných v této víře nalezneme mezi právníky, bojujícími s nespravedlností, ekonomy, zápasícími s chudobou, lékaři a lékařskými výzkumníky, bojujícími s nemocemi, a učiteli a akademiky, potýkajícími se s nevzdělaností.

- 232

Na zemi podle Berďajeva neexistuje definitivní spravedlnost a pravda. Ty mohou existovat pouze v nebesích. Lidská duše se s nimi setká teprve po smrti, až se osvobodí ze zajetí svého fyzického těla a hmotného světa. Třeba měl pravdu. Židé ale ve svém životě vsadili na alternativní přesvědčení, že o spásu máme usilovat na této straně nebes. Proto tak důsledně odmítali uvěřit, že Mesiáš přišel do světa, v němž stále vládly nespravedlnost a násilí, teror a honba za mocí.

- 233

(...) Dávám přednost teologii protestu. Přijmout musíme pouze to, co nemůžeme změnit.

- 233

Víra v Boha je deklarací lidské důstojnosti tváří v tvář ponížení a znamená naději vprostřed temné noci zoufalství. Je to odmítnutí přijmout zlo jako cosi nevyhnutelného, ale zároveň i uznání, že spásu nemůžeme nechat bezvýhradně na Bohu. Bůh zachránil Noema, ale ten musel postavit archu. Přebýval s Izraelity uprostřed divočiny, ale museli postavit svatostánek. Již samotný fakt, že Bible věnuje patnáctkrát tolik prostoru Izraelitům budujícím svatostánek jako Bohu, tvořícímu svět, napovídá, že naše skutky jsou v Božích očích drahocenné. Bůh nepředstavuje řešení rozporu, je však voláním, abychom se stali jeho partnery ve spásitelském díle.

- 234

Tento náš svět není možná světem, jaký bychom si vybrali, ale jiný zkrátka nemáme. Buďto se trpně odevzdáme zlu, které je v něm přítomno, nebo se mu postavíme.

- 235

Blaise Pascal

- Člověk nikdy nekoná zlo tak dokonale a s takovým nasazením, jako když je koná z náboženského přesvědčení.

- 235

Jonathan Swift

- Máme právě tolik náboženského přesvědčení, abychom se dokázali vzájemně nenávidět, ale ne dost na to, abychom se dokázali milovat.

• 235

C. S. Lewis

- Myslím, že se musíme postavit čelem ke skutečnosti, že neučiní-li křesťanství člověka o mnoho lepším, učiní jej mnohem horším.

• 235

Náboženství má moc. Poutá lidi dohromady jako skupinu. Motivuje je k tomu, aby jednali. Proměňuje životy. A cokoli disponuje mocí, toho lze použít, využít i zneužít. Náboženství je jako oheň: hřeje, ale i pálí. A my jsme strážci plamene.

• 236

Nesprávné nakládání s vědou a technologií může rovněž přinést katastrofální důsledky. Dvacáté století umožnilo zrod sociálního darwinismu, pseudovědecké studie rasy, Cyklonu B, vyhlazovacího tábora, marxistické ekonomické ideologie, gulagu, sociálního inženýrství, B. E. Skinnera a jeho vize světa „za hranicemi svobody a důstojnosti“, lobotomie, mozkové chirurgie za účelem zpacifikování zločinců, eugeniky, nucené sterilizace, eutanazie, potratů na požádání a všelijakých dalších hrůz technologického věku, včetně moderních metod mučení a psychomanipulace.

• 237

(...) V Hebrejské bibli, Novém zákoně i Koránu najdeme pasáže, které – pokud bychom je četli izolovaně a aplikovali přímo, bez další interpretace – jsou v radikálním rozporu s širšími závazky judaismu, křesťanství i islámu vzhledem k posvátnosti života a důstojnosti všech lidí jakožto nositelů Božího obrazu.

Je třeba nový výklad těchto textů. Klasickou formou fundamentalismu je víra v doslovný význam textů, přesněji řečeno v to, že můžeme přejít od textu k jeho aplikaci bez výkladu. Nemůžeme. Pro náboženství vycházející z textu je interpretace stejně zásadní jako je sám původní akt zjevení. Žádné slovo, obzvláště pak slovo Boží, není samo o sobě evidentní. Exegeté a komentátoři jsou pro náboženství tímtož, čím jsou pro zákon soudci. Jsou pro tento systém zcela nezbytní a na nich může záviset celý rozdíl mezi spravedlností a nespravedlností, mezi správným a špatným.

Každé náboženství založené na textu má své výkladové tradice. Proto je fundamentalismus tak hluboce netradiční. Rabínský judaismus považoval ústní Tóru (tradici a interpretaci) co do autority za rovnou psané Tóře (zjevení, obzvláště v Mojžíšových knihách). Rabíni tvrdili, že biblicismus – přijímání autority psaného slova, ale odmítání ústní tradice, jak to činili saduceové a karaité – je herezí. Pravili: „Ten, kdo překládá verš doslova, je lhář.“. Je jasné, oč tu jde: Žádný text neobstojí bez interpretace a žádná interpretace bez tradice. S obdobným principem se setkáváme v křesťanství: „Litera zabíjí, ale Duch dává život.“. (2 K 3, 6)

Židé, křesťané a muslimové se odedávna potýkali s otázkou výkladu svých svatých písem a v průběhu tohoto procesu rozvinuli propracované systémy hermeneutiky a právnictví. Středověké křesťanství zná čtyři roviny interpretace – doslovnou, alegorickou, mravní a eschatologickou –, které odpovídají židovskému dělení na *pešať*, *remez*, *deraš* a *sod*. Podobně má islám svůj *fiqh*; své čtyři školy sunnitského právnictví a jejich šíitské protějšky; své principy *taklíd*, *idžtihád* a *kijás*. Úkolem všech těchto systémů je nalézání vztahu mezi nekonečným Slovem a konečným světem, vysvětlení neurčitostí obsažených v textu a vyřešení zjevných rozporů mezi jednotlivými pasážemi.

Výklad, interpretace, je životodárnou krví všech systémů, včetně sekulárních, které se opírají o kanonické texty. To je případ všech biblických textů obvykle citovaných novodobými ateisty při jejich kritice Bible, především pak textů týkajících se válek s Midjánci a Amálekovci, které udělují mandát na úplné vyhlazení populací, a rovněž Jozuových dobovatelských válek. Ve skutečnosti právě na těchto textech je nejjasněji vidět síla exegeze při výkladu detailů ve světle úplného textu.

• 239

Snažíte-li se pochopit etiku nějakého náboženství, nehleďte nikdy pouze na psané texty. Vždy se snažte pochopit, jak těmto textům rozuměli věřící v příslušném společenství a jak byly v praxi uplatňovány. Bývá v tom často velký rozdíl.

• 240

Živé náboženské tradice své kanonické texty neustále interpretují. Právě proto je fundamentalismus – text bez interpretace – aktem násilí na tradici. Vlastně lze říci, že fundamentalisté a dnešní ateisté přistupují ke kanonickým textům stejně. Čtou je přímo a doslova, přičemž ignorují tu nejdůležitější vlastnost posvátného textu, totiž že jeho význam není ihned zjevný. Má svou vlastní historii a autoritu. Nemají-li se náboženství dopouštět zrady hlubších Božích záměrů, musí se vyvarovat doslovného čtení svých tvrdých textů.

• 240

(...) Největším nebezpečím monoteismu není polyteismus ani ateismus, nýbrž *dualismus*. Ten má původ ve specifické krizi víry, a sice v otázce existence zla. Jak může spravedlivý Bůh připustit existenci nespravedlivého utrpení? Na tuto otázku existuje řadu odpovědí, avšak svět bývá občas natolik vymknutý z kloubů, že konvenční odpovědi nestačí. Pak se objeví odpovědi nekonvenční: zlo je samostatnou, aktivní silou, nezávislou na Bohu a v opozici k němu. Dualismus – který na Západ pronikl prostřednictvím zoroastrismu, manicheismu a helénistického gnosticizmu – vysvětluje zlo jako dílo mytické protisíly: tato síla je nazývaná děblem, démiurgem, Satanem, Antikristem, Knížetem temnot a mnoha dalšími jmény vyjadřujícími ztělesnění zla.

Dualismus je vírou ostrých kontrastů: mezi tělem a duší, mezi tímto světem a světem příštím, mezi hmotným a duchovním, mezi substancí a formou. Bůh je v nebi; na zemi až příliš často panuje zlo. Díky nim je dualismus schopen zachovat Boží dobrotivost tím, že utrpení věrných připisuje zlovolné síle, jež se v proměnlivých formách vyskytuje všude na zemi.

Jak naznačuje samotný název, dualismus není monoteismus, jakkoliv se v krizových dobách objevil ve všech třech abrahamovských vírách. Je to zhoubné krédo. Ve středověkém křesťanství byli například Židé vnímáni jako démonická síla, jíž bylo připisováno trávení studní, šíření moru, dětská úmrtí, znesvěcování hostie a mnoho dalšího a tato obvinění vedla k masakrům a vyhoštěním. Koncem 19. století se dualismus znovu objevil v sekulární podobě jako text nazvaný *Protokoly siónských mudrců*. Ačkoliv se jedná o mýtus původem z carského Ruska, byl použit s katastrofálními následky Hitlerem a jeho popularita dodnes přetrvává na mnoha místech Středního východu.

Dualismus řeší kognitivní disonanci tím, že de facto říká „nebyli jsme to my, a nebyl to ani Bůh, takže to museli být Oni“, ať již jsou tito Oni kdokoli. Z kultur kajícího dělá dualismus kultury obviňování, přičemž externalizuje zlo, promítá je do obětího beránka a své věrné tak staví do pozice obětí. My, náš národ nebo naši lidé, jsme obětí zločinu někoho jiného. Jelikož pro to existují jen chatrné nebo vůbec žádné zjevné důkazy, plyne z toho, že děti Satana musí být mistry přetvářky, musí ovládat čarodějnictví nebo nějakou modernější magii. Odtud vede již jen krůček k tomu, aby přestali být vnímáni jako plnohodnotní lidé (pro nacisty byli Židé „havěť“, „vši“; pro příslušníky kmene Hutu ve Rwandě byli Tutsiové „švábi“). Pak mohou být bez výčitek svědomí zabíjeni. Od dualismu přes demonizaci, odlidštění až ke genocidě vede přímá linka.

• 243

Vezmeme-li v úvahu náboženský původ mesiášské politiky, je tak trochu ironií, že v moderních dějinách se častěji objevila v sekulárním převleku, ve formě ruské a francouzské revoluce. Obě tyto revoluce se snažily o celkovou reformu společnosti, obě měly mravní a vykupitelský účel, obě byly zamýšleny jako systematické svržení stávajícího pořádku a obě měly nastolit trvalou utopii. Obě se uchýlily k teroru. Jak napsal Michael Walzer: „Jestliže mesiášství přežije náboženskou víru, i nadále zůstává zabydlené v apokalyptickém rámci vírou vytvořeném. Proto ta ochota bojovných mesiášských aktivistů, s níž vítají, ba dokonce rozpoutávají hrůzy, jež mají předcházet Posledním dnům; proto ta podivná politika, vyjádřená postojem „čím hůře, tím lépe“; a proto ta svolnost hřešit, neštítit se spáchat jakýkoli zločin za účelem Konce.“

Mesiášská politika nutně vede ke katastrofě. Jinak to ani dopadnout nemůže. Jedná se totiž o pokus přivodit konec časů vprostřed časů, přinést vykoupení dosud nevykoupené lidské situaci, vytvořit utopii v reálném

prostoru a čase.

• 244

Když se náboženství stane politickým nebo politika náboženskou, má to katastrofální následky jak pro náboženství, tak pro politiku.

• 246

17. století znamenalo pro Evropu zrod modernity. Bylo svědkem vzestupu vědy (Bacon, Galileo, Newton), nového filozofického stylu (Descartes) a nového přístupu k politice (Hobbes, Locke). Jejich společným znakem bylo hledání základních principů, které by nespočívaly na náboženských základech. Křesťanství, až potud disponující dostatečně širokým záběrem, aby obsáhlo i renesanci, přestalo být spolehlivou jistotou, neboť jak mohlo vyřešit vzniklé neshody, jestliže samo bylo tím největším zdrojem sváru? Jak později, během americké občanské války, pravil Abraham Lincoln: „Obě strany konfliktu čtou tutéž Bibli a modlí se k témuž Bohu, a každá se přitom dovolává Jeho pomoci proti té druhé.“. Jestliže dva vyznavači křesťanství, protestant a katolík, nedokázali vyřešit své spory, aniž by se přitom uchylovali ke klatbám, exkomunikacím a násilí, pak se náboženství nemohlo stát základem přijatelného a udržitelného společenského řádu.

• 246

(...) Propojenost náboženství a moci vede k vnitřním svárům, štěpení víry na různé proudy, hnutí, denominace a sekty. (...) V jistém okamžiku dojde k tomu, že přívrženci určitého náboženství začnou vraždit své souvěrce.

• 247

(...) [Stěžejní postřeh abrahamovského monoteismu je,] že pravda a moc spolu nemají nic společného. Pravdu nelze dokázat mocí. Lidi nemůžete ke spáse přinutit. Vynucený souhlas není souhlas, říkali rabíni. Odevzdejte, co je císařovo, císaři, a co je Boží, Bohu, pravil Ježíš (Mt 22,21). Nebudiž žádného donucování v náboženství, stojí v Koránu (2, 256).

• 247

Moc má být používána nikoli k vnucování pravdy, nýbrž k zachování míru. Náboženský význam liberální demokracie tkví přesně v tom, že sekularizuje moc. Nevyzývá občany, aby uctívali stát, ani nevnímá občanskou ctnost jako jedinou ctnost. Uvědomuje si, že politika není ani náboženstvím, ani jeho náhražkou. Politika liberální demokracie vytváří prostor pro rozdílnost. Je si vědoma toho, že společnost je složitá a že se v ní vyskytuje řada odlišných názorů, tradic a mravních systémů. Netváří se, že ví, který z nich je ten pravý. Jediné, oč usiluje, je zajistit, aby spolu lidé různých názorů dokázali žít v míru a vzájemné laskavosti, s vědomím, že nikdo z nás nemá právo vnucovat své názory druhým. Demokratická politika nemá žádnou vyšší ambici nežli ponechat jednotlivcům svobodu jít za tím, co dle svého uvážení pokládají za správné, s jedinou podmínkou, a sice že stejné právo přiznají i druhým, čímž se snaží dosáhnout maximální možné svobody slučitelné s rovnou svobodou pro všechny. Demokratická politika je náboženským výdobytkem, neboť sekularizuje moc.

• 247

Isaiah Berlin

- Máloco napáchalo větší škody než přesvědčení jednotlivců či skupin (nebo kmenů, států, národů či církví), že oni jsou jediným, výhradním vlastníkem pravdy [...] a že ti, kdo jejich názor nesdílejí, nejenže se pletou, ale jsou zkažení a pomatení: a je třeba je zavírat a potlačovat.

• 248

Hebrejská bible nám neustále předkládá více perspektiv než jednu jedinou a nikde to není patrnější než na samém začátku, kdy nám představuje dvě zcela odlišné verze příběhu stvoření, jeden vyprávěný z kosmologické perspektivy, druhý z perspektivy lidské.

• 249

Potřebujeme, aby mezi náboženstvím a vědou probíhal silný, energický, podnětný dialog, který se bude

zabývat obrovskými problémy, před nimiž lidstvo stojí v bezprecedentně nebezpečném 21. století. Máme-li se vyhnout aroganci a intelektuálnímu imperialismu, potřebujeme jeden druhého. Špatné věci se začnou dít v okamžiku, kdy náboženství přestane cítit odpovědnost za empirickou realitu, kdy na Zemi rozpoutá zkázu a ukrutnosti ve jménu nebeské spásy. A špatné věci se začnou dít i tehdy, jestliže si věda přisvojí poslední slovo v otázce lidského stavu a začne ho ovlivňovat sociálním nebo biologickým inženýrstvím, nakládat s lidmi jako s objekty spíše nežli subjekty a pozorné zamyšlení, vůle a rozhodnutí nahradí příčinou a následkem.

• 249

Islám za vlády Ummajovců v Andalusii a za Akbara Velikého v Indii byl průkopníkem náboženské tolerance.

• 250

Náboženství fungují nejlépe, jsou-li otevřená světu a světu odpovědná. Když se z nich vytvoří uzavřené, totalitní systémy a sektářské modely komunity, když kladou přílišnou váhu na posmrtný život nebo na Boží zásah do dějin a očekávají konec časů v časech trvajících, mohou se stát vysoce nebezpečnými, neboť pak neexistuje nic, co by zadrželo jejich pád do světa fantazie, paranoie a násilí.

• 254

Geny zdaleka nejsou „sobecké“, naopak se podobají hudebníkům v orchestru – mají tajemnou schopnost ze souvislostí poznat, kde ne nacházejí a jaké větší entity jsou součástí.

• 255

(...) Vůbec [jsme se] nepřiblížili pochopení toho, proč by evoluce života jako biologický jev měla vést ke vzniku organismu schopného sebereflexe, myšlení, přemítání, vzpomínání, kladení otázky *proč*. To je patrně ten nejnepravděpodobnější, ale současně i nejzávažnější jev ze všech. Bez této „přemýšlející a uvažující bytosti, člověka“, napsal Diderot, by vesmír byl „samotou nekonečných rozměrů, jevem, jenž by probíhal, aniž by o něm někdo věděl, někdo ho pozoroval“. V *Homo sapiens* si vesmír poprvé začal uvědomovat sebe sama.

• 256

V roce 1894 prohlásil Albert A. Michelson, americký lékař narozený v Německu: „Ty nejzásadnější zákony a skutečnosti fyziky již byly objeveny a jsou nyní natolik pevně ustanoveny, že možnost jejich překonání novými objevy je velmi nepravděpodobná.“. Lord Kelvin prohlásil v roce 1900 ve svém projevu k Britské společnosti pro vědecký pokrok: „Ve fyzice již není co nového objevovat. Jediné, co zbývá, jsou stále přesnější měření.“. Dlouhý seznam chybných předpovědí by nám měl napovědět, že máme očekávat neočekávané. Jsme nevyzpytatelným tvorem, hledajícím směr svého putování ve vesmíru, jenž – od kvantové fyziky k černým díram a k Higgsovu bosonu – je podivnější, než si vědec 19. století mohl kdy představit.

• 257

Jak pravděpodobné je, že muž, který nevykonal žádné zázraky, nepronesl žádná proroctví, jehož nenásledovaly legie učedníků a který ani nevládl žádnou mocí – Abraham –, se stane nejvlivnějším člověkem všech dob a že ho dnes bude šest miliard lidí považovat za svého duchovního předka? Nakolik je pravděpodobné, že malý národ, děti Izraele, dnes známý jako Židé, čítající méně než pětinu procenta světové populace, přežije každou říši usilující o jejich vyhlazení? Nebo to, že malá pronásledovaná sekta, známá jako křesťané, se stane jednoznačně nejmohutnějším hnutím na světě?

• 257

Nikolaj Berďájev: *Smysl dějin*

- (...) Osud [Židů] se z pohledu materialistického světového názoru zdál být naprosto nevysvětlitelný. [...] Jejich přežití je jevem tajemným a úžasným, jevem, který nám ukazuje, že život tohoto národa je řízen mimořádným předurčením, překračujícím všechny procesy uzpůsobení se, jak je vysvětluje materialistická interpretace dějin. Přežití židovského národa, jejich odolnost vůči vyhlazení, jejich vytrvalost tváří v tvář velmi osobitým podmínkám a jejich osudová úloha v dějinách: toto všechno ukazuje na specifické

a tajemné základy jejich osudu.

• 260

(...) Náboženské založení, měřeno docházkou do kostela nebo synagogy, se ukazuje být tím nejlepším indikátorem altruismu a empatie: spolehlivějším než vzdělání, věk, příjem, pohlaví nebo rasa. Náboženství vytváří společenství, společenství vytváří altruismus a altruismus se odvrací od sebe sama směrem ke společnému dobru.

• 262

Spotřebitelská společnost, zaměřená na to, aby nás učinila šťastnými, dosahuje naprostého opaku. Pobízí nás k utrácení peněz, které nemáme, ke koupi věcí, které nepotřebujeme, ve snaze dosáhnout štěstí, které dlouho nevydrží. Tím, že nás neustále upozorňuje na to, co *nemáme*, místo abychom byli vděční za to, co máme, se stává vysoce účinným systémem na výrobu a distribuci nespokojenosti.

• 262

Existují určité základní předpoklady: jídlo, oblečení, přístřeší, zdraví – to, co Abraham Maslow nazval potřebami fyziologickými a potřebami bezpečí. Moše Maimonides to vyjádřil podobně, když řekl, že dokonalost těla má chronologicky přednost před dokonalostí duše. Není možné se soustředit na vyšší úroveň duchovnosti, jestliže vám je zima, máte hlad, nemáte domov a jste nemocní. Jedna z věcí, které si na judaismu vážím, je to, že odmítá idealizovat chudobu.

Když je však základní minimum uspokojeno, je vztah mezi příjmem a štěstím zanedbatelný. (...) Maslowova analýza [\[uvádí\]](#), že vyšší potřeby jsou láska a sounáležitost, úcta a sebeuplatnění. Nejdůležitějšími ukazateli štěstí jsou pevné a uspokojivé vztahy, pocit sounáležitosti se společenstvím, to, že si mne druzí váží a že žiji smysluplný život. Toto jsou přesně ty věci, na něž se specializuje náboženství: posvěcující sňatek, trpělivě nabyté umění rodinného života s charismatem svatosti, vytvářející silná společenství, v nichž je hodnota lidí udávána tím, kdo jsou, nikoli tím, kolik vydělají nebo co vlastní, a vytváření rámce, v němž naše životy dostávají smysl, účel, ba i požehnanost. (...)

• 262

„Bůh pravděpodobně neexistuje, tak si přestaňte dělat starosti a užívejte si života.“ patří k těm méně hlubokomyslným výrokům, k nimž dospěla kolektivní inteligence lidí, kteří si právě na své inteligenci zakládají. Platí to zhruba stejně jako tvrzení „Na zkouškách nezáleží, práce je ztráta času, láska nevydrží, závazek vede jenom ke zklamání – tak si přestaňte dělat starosti a užívejte si života.“. Nic z toho, o čem má cenu usilovat, není snadné, a nic z toho, co za úsilí nestojí, nevede ke štěstí. Možná tak k rozkoši; nebo k zábavě; ale ne ke štěstí ve významu smysluplnosti. Kdybych chtěl odhodit starosti, nevybral bych si svět, který je slepý k mé existenci, nezáleží mu na mém osudu, nenabízí žádnou útěchu ani pro tento život, ani pro žádný jiný. A nesvěřil bych se s důvěrou do rukou těch, kteří zesměšňují to, čemu jsem nejlouběji oddán.

• 264

Zdálo by se, že víra je v dnešním světě nadbytečná. A přitom nejenže nezmizela, ale žije, daří se jí dobře a vzkvétá ve všech částech světa kromě Evropy. V Americe existují megakostely, jejichž kongregace dosahují desítek tisíc lidí. V dnešní Číně je více praktikujících křesťanů než členů komunistické strany a téměř tolik muslimů, kolik jich je v Saúdské Arábii. V Rusku, kde bylo náboženství po sedmdesát let v exilu, ukázal průzkum veřejného mínění v roce 2006, že 84 procent obyvatel věří v Boha.

• 266

Vzájemná nesnášenlivost mezi náboženstvím a vědou je jedním z prokletí naší doby a škodí stejnou měrou náboženství jako vědě. Bible není proto vědou, pseudovědou nebo mýtem vydávajícím se za vědu. Zajímá se o na prosto jiné otázky. Kdo jsme? Proč jsme tady? Jak tedy máme žít? Snaha odpovědět na tyto otázky, nikoli na otázky vědecké, je oním důvodem, proč se snažíme znát Boží úmysly. Moudrost je však něco víc než věda. Ta nám nedokáže říci, proč tu jsme nebo jak máme žít. Věda tváříci se jako náboženství je stejně nepatřičná jako náboženství tváříci se jako věda.

• 268

Domnívat se, že náboženství má monopol na ctnost, je stejně úzkoprsé jako si myslet, že věda má monopol na pravdu.

• 270

Věřím, že představa vesmíru stvořeného v lásce Bohem lásky, žádajícího po nás, abychom v lásce tvořili i my, je tou nejušlechtlejší hypotézou, která kdy pozvedla lidskou mysl.

• 271

Bez svobody není lidské důstojnosti: je pouze osoba jako věc, jako biologický organismus propojený s jinými organismy. Objev lidské důstojnosti je možná tou nejrevolučnější myšlenkou, kterou abrahamovský mono-teismus světu dal. Tato víra jako první učila, že každá lidská bytost bez ohledu na barvu, kulturu nebo vyznání je obrazem Božím a jeho podobou, jako první učila o posvátnosti lidského života a důstojnosti člověka a poprvé ukázala, jak mohou být tyto ideály respektovány a uskutečňovány ve strukturách, jež si budujeme v běžném životě.

• 271

(...) Národy přežijí nikoli díky bohatství, ale díky pomoci, kterou poskytují chudým, nikoli díky moci, ale díky péči o slabé. Civilizace se stávají nezranitelnými, pouze pokud se starají o zranitelné.

• 272

Náboženství jako dědictví Jeruzaléma a věda jako dědictví Athén, produkty dvou hemisfér lidského mozku, se nyní musí spojit, aby ochránily svět, který nám byl svěřen do péče, aby tak dostály naší smlouvě s přírodou a s Bohem přírody – Bohem, jenž je hudbou, skrytou pod hlukem na povrchu; Jsoucnem v srdci jsoucna, šumem jemného vánku, který jsme stále ještě schopni zachytit, pokud se naučíme vytvořit si v duši ticho; Bohem, který nikdy neztrácí víru v nás, ať již v něj věříme, či ne.

• 274

(...) Nechtěl bych žít ve světě, kde jsou lidé ve všem zajedno. Poznání roste přes názorové neshody. Člověk roste tím, jak se s těmito názorovými neshodami učí žít.

• 276

Člověk nemusí být ateistou, aby v něm novodobá religiozita budila obavy. Mám z ní strach i jako člověk věřící. Bojím se rozhněvaných lidí, vzývajících Boha a dovolávajících se náboženství, aby ospravedlnili svůj hněv nad světem, který nesplňuje jejich očekávání. Bojím se náboženství, když věřící ponouká, aby nálepkovali jako kacíře každého, jehož chápání věcí přesahuje to jejich; když se stává rozporným a své následovníky štvře proti světu, místo aby se snažila poměry ve světě zlepšovat; když se podílí na partyzánské politice a rozděluje tam, kde by mělo sjednocovat; a když dává vzniknout tyranským a totalitním společnostem, kde se praktikují barbarské tresty a kde jsou pošlapávána lidská práva.

• 276

Spravedlnost (*righteousness*) a samolibost (*self-righteousness*) jsou dvě různé věci. Spravedliví lidé jsou pokorní, samolibí lidé jsou nadutí. Spravedliví umí pochybovat, samolibí znají pouze jistotu. Spravedliví vidí v lidech to dobré, samolibí pouze to špatné. Spravedliví ve vás zanechávají pocit obohacení, samolibí pocit nicotnosti. Není nikterak obtížné se s prvními přátelit a druhým se vyhýbat.

• 278

Max Planck

- Kdokoliv, kdo se do hloubky zabývá jakoukoliv vědeckou činností, si je vědom, že nad vstupní branou do Chrámu vědy je napsáno: Musíš mít víru. To je vlastnost, bez níž se vědec neobejde.

• 278

Einstein

- Vědu přece mohou dělat pouze ti, kteří jsou veskrze prostoupeni touhou po směřování k pravdě a po-

rozumění. Tento pocitový zdroj ovšem vychází z náboženské sféry. A pojí se s ním i víra v možnost, že pravidla, jimiž se řídí chod tohoto světa bytí, jsou racionální, tedy rozumově pochopitelná. Bez této hluboké víry si neumím představit žádného skutečného vědce. Tento stav lze vyjádřit příměrem: věda bez náboženství je chromá, náboženství bez vědy je slepé.

- 327

Maimonides, *Průvodce tápajících*, I, 34

- (...) Ten, kdo chce dosáhnout lidské dokonalosti, musí nejprve studovat logiku, poté jednotlivé matematické obory v jejich správné posloupnosti, poté fyziku a nakonec metafyziku.

- 338

(...) Smyslem biblického vyprávění „není objasnit biologický původ lidské rasy, ale její duchovní příbuznost s Bohem“.

Záměrem vyprávění o stvoření v Genesis „není učit vědecká fakta, ale hlásat nejvyšší náboženské pravdy o Bohu, člověku a světě. Ukazuje se, že ‚konflikt‘ mezi zásadními skutečnostmi náboženství a ověřenými fakty vědy neexistuje, pokud si náboženství a věda vzájemně uznají vlastní hranice svého působení.“ Prohlášení Genesis, že člověk je obrazem Božím, nazývá [vrchní rabín dr. J. H. Hertz] „Magna charta lidství“.